

Explaining Communicative Equations in the Story of Rostam and Sohrab Based on Van Leeuwen's Social Actor Model

Khadijeh Niknafs Dehghani^۱, Dr. Kimia Tajnia^۲ (Corresponding Author), Dr. Esmail Eslami^۳

Abstract

The story of Rostam and Sohrab in Ferdowsi's *Shahnameh*, with its tragic theme, provides a suitable ground for analyzing social relations and human interactions. Van Leeuwen's social actor model, emphasizing the representation of characters and communicative structures, serves as a precise tool for analyzing the communicative equations in this story. This model includes components such as exclusion, inclusion, specification, genericization, abstraction, and role allocation. Using a descriptive-analytical approach and library-based resources, this study examines the communicative equations in the story of Rostam and Sohrab based on these components. The findings reveal that the exclusion of minor actors, the foregrounding of main heroes, and the lack of differentiation in certain concepts strengthen the epic and tragic messages of the story. Dehumanization through embodiment and instrumentalization amplifies the emotional impact of the battle between Rostam and Sohrab, elevating the narrative from a personal level to social and cultural dimensions. The results of this analysis demonstrate that Ferdowsi artistically portrays the conflict between power, awareness, and ignorance through communicative patterns. Van Leeuwen's model enables a deeper interpretation of the hidden layers and social meanings of this epic work.

Keywords: Rostam and Sohrab, Van Leeuwen's model, social actors, narrative analysis, Shahnameh, social relations.

Detailed Abstract

^۱ -Ph.D. Candidate Department of Persian Language and Literature, Jiroft Branch, Islamic Azad University, Jiroft, Iran. Email: nicknafs۹۰@yahoo.com

^۲ -Assistant Professor Department of Persian Language and Literature, Jiroft Branch, Islamic Azad University, Jiroft, Iran. Email: Kimia.tajnia@yahoo.com

^۳ -Assistant Professor Department of Persian Language and Literature, Jiroft Branch, Islamic Azad University, Jiroft, Iran. Email: es۰۹۶۶۶۶@gmail.com

Introduction

Epic literature has always served as a mirror reflecting the beliefs, values, and social structures of ancient societies. Among these, epic narratives such as the story of "Rostam and Sohrab" in Ferdowsi's *Shahnameh* not only highlight mythological and national concepts but also provide a platform for exploring human relationships, social roles, and the ideological functions of language within the text. With the expansion of linguistic approaches to literary analysis, it has become possible to investigate the hidden dimensions of these works from linguistic and social perspectives. One of the most important frameworks recently employed for discourse analysis and the study of power relations in various texts is Van Leeuwen's "Social Actors" model. This model focuses on how individuals and groups are represented in language, offering tools to understand the representation of social relations, power, identity, and the processes of exclusion and emphasis.

This model, through components such as "exclusion" and "inclusion," "identification" and "classification," as well as "personalization" and "activation," enables us to examine how social actors are represented or concealed in texts, and what social and ideological meanings emerge from these processes. Accordingly, the present study aims to apply Van Leeuwen's model to analyze the tragic story of Rostam and Sohrab as a text rich in power relations, emotions, ignorance, and identity, investigating the representation of social actors and communicative structures within it.

Methodology

This research is descriptive-analytical in nature and was conducted to examine and analyze the content and ideas of the selected work. From a purpose perspective, it is fundamental research, as it seeks to achieve a deeper theoretical and analytical understanding of the literary and social dimensions of the story of Rostam and Sohrab. Data collection was conducted using documentary and library research methods. The sources examined included original text versions, scholarly books, scientific articles, and materials related to discourse analysis theories and Van Leeuwen's social actors model. The data collection process involved a thorough review of texts, note-taking, and extraction of components relevant to the research topic. During the analysis phase, the collected data were qualitatively examined using descriptive-analytical methodology principles to identify and elucidate social relations, the roles of actors, and hidden meanings within the text.

Discussion and Analysis

This section examines the patterns of social actors in the story of Rostam and Sohrab based on Van Leeuwen's theoretical framework. The social agents studied in this research include the main characters such as Rostam, Sohrab, commanders, and warriors of the Iranian and Turanian armies, whose roles and presence in the text are analyzed through two primary modes: exclusion and inclusion. Exclusion of agents can take the form of "suppression," where the character's presence is completely hidden and unidentifiable, or "backgrounding," where their presence is implied indirectly through their

effects or actions. These types of exclusions are sometimes unconscious and sometimes deliberate, aimed at reinforcing the discourse's ideological direction. Conversely, the explicit inclusion or representation of agents is manifested by assigning active (activation) or passive (passivation) roles, analyzed through processes such as topicalization and beneficiary role assignment. Additionally, the reference to agents may occur via humanization (direct human characterization) or dehumanization (reference to abstract or institutional attributes), each influencing the audience's perception of characters and narrative situations. This discourse analysis demonstrates how linguistic and discursive structures in representing actors articulate distinctions of power, presence, and social absence in classical literary texts, playing a vital role in shaping meaning and narrative progression.

Furthermore, three main methods of "identification" in representing social actors in narrative texts are explored. First, "integration (aggregation)," which groups social actors together using conjunctions and coordination to indicate their cohesion and shared purpose. Examples from *Shahnameh* poetry include symbolic associations of characters like Tous, Gudarz, and Giv, presented as a united group. In contrast, "disintegration (disaggregation)" presents actors independently and separately to highlight differences or autonomy. This method, through temporal, behavioral, and personality distinctions in epic texts, facilitates a detailed and granular depiction of characters.

Next, "differentiation" functions to separate "in-group" from "out-group" or "friend" from "enemy," aiding in representing the identity and special status of each group or individual. Numerous instances appear in epic poetry where characters and groups are distinguished based on traits, behaviors, or social standing. Lastly, "naming and classification," as a third method, encompasses individual naming, titling, and categorization to identify and categorize characters based on unique identities or collective attributes. These methods are crucial in reinforcing the narrative structure and transmitting value-based, identity-related, and functional concepts in epic texts.

Conclusion

This study analyzed the communicative relationships in the story of Rostam and Sohrab using Van Leeuwen's social actors model to examine how social actors are represented in this epic narrative. The findings indicate that actor representation is predominantly clear and explicit, with over 84% of instances involving direct identification and portrayal of actors. This clarity plays a significant role in facilitating the audience's understanding of the characters and their positions within the story's structure, especially in a text focused on the conflict and tension between central figures.

Conversely, the exclusion component, comprising about 16% of cases, is deliberately employed to obscure certain aspects of the narrative, creating a mysterious and multifaceted interpretive space. This balance between explicit mention and omission shapes the narrative structure such that clarity and ambiguity interact, enhancing the story's appeal and depth. Moreover, the role assignment component, emphasizing topicalization, reflects the text's focus on highlighting key actors and their pivotal roles in advancing the narrative,

though other subcomponents also contribute, enriching the narrative complexity.

A notable observation is the significant role of humanization, accounting for approximately ۳۷% of the representation, indicating that the narrative presents actors as individuals with distinct traits and identities. This feature is particularly important in epic stories like Rostam and Sohrab, fostering emotional connections between the audience and characters and intensifying the narrative's semantic and affective impact.

Finally, components associated with ambiguity and concealment, such as categorization and exclusion, though less frequent, play key roles in constructing complex semantic layers and narrative suspense. This structural duality between clarity and ambiguity elevates the story beyond a mere epic narrative, making it a dynamic platform for representing social relations and human actions.

Therefore, the analysis of social actor representation in Rostam and Sohrab reveals that the text not only narrates epic events but, through its distinctive structure, invites the audience to engage in deeper reflection on human relationships, social roles, and the hidden meanings beneath the narrative.

References

Books:

۱. Ferdowsi, Abolqasem (۱۳۶۷ AH). *The Tragic Story of Rostam and Sohrab*, edited by Dr. Jafar Shoar and Dr. Hasan Anvari, ۲nd ed., Tehran: Elmi.
۲. Fairclough, Norman (۱۳۷۹ AH). *Critical Discourse Analysis*, translated by a group of translators, Tehran: Center for Media Studies and Research.
۳. Van Leeuwen, T. (۲۰۰۸). *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. New York: Oxford University Press.
۴. _____ (۱۹۹۶). "Representation of Social Actors." In C. R. Caldas-Coulthard & M. Coulthard (Eds.), *Text and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis*. London: Routledge.
۵. Yarmohammadi, Lotfollah (۱۳۸۵ AH). *Communication from the Perspective of Critical Discourse Analysis*. Tehran: Hermes.
۶. _____ (۱۳۹۰ AH). *An Introduction to Discourse Analysis*. Tehran: Hermes.

Articles:

۷. Asadi, Masoud, et al. (۱۳۹۴ AH). "Linguistic and Sociological Components of Meaning and Representation of Social Actors in Press Texts," *Language Research*, no. ۲, pp. ۱-۲۴.
۸. Oladi Qadikalaei, Khadijeh, et al. (۱۴۰۳ AH). "A Study of Women's Representation and Characterization in Ferdowsi's Tragedies and Euripides' Tragedies," *Comparative Literature Journal*, no. ۲۸, pp. ۳۱-۶۱.

۹. Ari Barari, Hamid (۱۴۰۳ AH). "The Psychology of Rostam and Sohrab's Personality Based on Pearson's Archetype Theory," ۱۳th National Conference on Professional Research in Psychology and Counseling with a Teacher's Perspective, Minab.
۱۰. Aghagolzadeh, Ferdos (۱۳۸۶ AH). "Critical Discourse Analysis and Literature," *Literary Research*, no. —, pp. ۱۷–۲۷.
۱۱. Baramaki, Azam, & Fallah, Gholamali (۱۳۹۳ AH). "Reconstructing Emotional Meanings in the Value Process of Discourse in the Battle of Rostam and Sohrab: A Semiotic Approach," *Language Research*, no. ۲۰, pp. ۴۵–۶۶.
۱۲. Pennycook, Alastair (۱۳۷۸ AH). "Incommensurable Discourses," translated by Seyyed Ali Asghar Soltanieh, *Political Sciences*, no. ۴, pp. ۱۱۸–۱۵۷.
۱۳. Jamali Qatloo, Samira, et al. (۱۴۰۱ AH). "A Comparative and Analytical Study of the Story of Rostam and Sohrab and Prince Oedipus in Orhan Pamuk's *The Red-Haired Woman*," *Comparative Literature Journal*, no. ۲۳, pp. ۳۰–۵۴. DOI: ۱۰.۳۰۴۹۵/rpcl.۲۰۲۳.۷۰.۱۰.۶۲
۱۴. Haqparast, Leila (۱۳۹۱ AH). "Depiction of Social Actors in the Story of Bahman in *Shahnameh* and *Bahmanned* Based on Sociological Components of Meaning in Discourse Analysis," *Comparative Studies in Language and Literature*, no. ۲, pp. ۴۵–۶۵.
۱۵. Ghorbanipour, Zahra (۱۳۹۲ AH). "A Psychoanalytic Review of Rostam and Sohrab's Characters Based on Their Story," *Studies in Literary Criticism*, no. ۳۲, pp. ۱۴۱–۱۵۹.
۱۶. Sangchoolei, Samaneh (۱۴۰۰ AH). "Analysis of Rostam and Sohrab's Story from a Narratology and Greimasian Perspective," *Shahnameh and Persian Language*, Mashhad.
۱۷. Sharif, Maryam, & Yarmohammadi, Lotfollah (۱۳۹۲ AH). "A Critical Discourse Analysis of Khayyam's Quatrains Using Sociological Components of Meaning," *Poetry Research*, no. ۲, pp. ۶۷–۸۲.
۱۸. Sahebi, Siamak, et al. (۱۳۸۹ AH). "A Narrative Analysis of *Golestan* Based on Critical Discourse Analysis," *Persian Language and Literature Research*, no. ۱۶, pp. ۱۰۹–۱۳۳.
۱۹. Allami, Zolfagar, & Rahimi, Sima (۱۳۹۴ AH). "The Process of Individuality in Rostam and Sohrab's Story Based on Sohrab's Character," *Persian Language and Literature*, no. ۷۸, pp. ۱۱۵–۱۴۴.
۲۰. ——— (۱۳۹۴ AH). "Narrative Analysis of Siyavash's Story Based on Van Leeuwen's Social Actor Framework," *Persian Language and Literature*, no. ۸۳, pp. ۱۸۷–۲۰۸.
۲۱. Fallah, Gholamali, & Afshari, Narges (۱۳۹۵ AH). "Analysis of Rostam and Sohrab's Story Based on Claude Bremond's Narratology Theory," *Critical Literary Studies*, no. ۱, pp. ۵۱–۷۱.
۲۲. Kazempour, Mehdi, & Ahmadi, Zahra (۱۴۰۱ AH). "Mythological Critique of Rostam and Sohrab's Story Based on Northrop Frye's Theories," *Quarterly Journal of Literary Textology*, no. ۹۳, pp. ۲۸۵–۳۰۵.

۲۳. Kamali, Mahmoud (۱۳۸۸ AH). "A Comparative Study of Rostam and Sohrab's Story with Similar Cases in World Mythology," *Foreign Language Research*, no. ۵۵, pp. ۱۱۶-۱۲۹.
۲۴. Mohammadi, Ali, & Bahramipour, Noushin (۱۳۹۰ AH). "Analysis of Rostam and Sohrab's Story Based on Narratology Theories," *Literary Research*, Spring, no. ۱۵, pp. ۱۴۱-۱۶۸.
۲۵. Mousavi, Seyyed Kazem, et al. (۱۳۹۲ AH). "Examining the Element of Conflict in Rostam and Sohrab's Story," *Persian Literary Prose Studies*, no. ۳۴, pp. ۳۳۱-۳۵۲.

فصل نامه علمی جستارنامه ادبیات تطبیقی

دوره نهم، شماره سی و دوم، تابستان ۱۴۰۴

تبیین معادلات ارتباطی در داستان رستم و سهراب بر اساس الگوی کنشگران

اجتماعی ون لیون

خدیدجه نیک نفس دهقانی^۱، کیمیا تاج نیا^۲، اسماعیل اسلامی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۵/۱۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱/۱

(صص ۴۴-۸۶)

چکیده

داستان رستم و سهراب از شاهنامه فردوسی، با درون مایه ای تراژیک، بستری مناسب برای تحلیل مناسبات اجتماعی و ارتباطات انسانی است. الگوی کنشگران اجتماعی ون لیون، با تأکید بر نحوه بازنمایی شخصیت ها و ساختارهای ارتباطی، ابزاری دقیق برای تحلیل معادلات ارتباطی در این داستان است. این الگو شامل مؤلفه هایی چون: حذف، اظهار، مشخص سازی و نامشخص سازی تشخیص زدایی و تعیین ماهیت است. این پژوهش، با رویکرد توصیفی-تحلیلی و ابزار کتابخانه ای، به بررسی معادلات ارتباطی داستان رستم و سهراب بر اساس این مؤلفه ها پرداخته است. یافته های پژوهش نشان می دهد که حذف کنشگران فرعی، برجسته سازی قهرمانان اصلی و تفکیک نکردن برخی مفاهیم به تقویت پیام های حماسی و تراژیک داستان کمک کرده است. تشخیص زدایی از طریق اندام مداری و ابزارمداری، تأثیر عاطفی نبرد رستم و سهراب را تشدید کرده و روایت را از سطح فردی به لایه های اجتماعی و فرهنگی ارتقا داده است. نتایج این تحلیل نشان می دهد که فردوسی با

^۱ دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد جیرفت، دانشگاه آزاد اسلامی، جیرفت، ایران. رایانامه:

nicknafs20@yahoo.com

^۲ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد جیرفت، دانشگاه آزاد اسلامی، جیرفت، ایران. (نویسنده

مسئول)، رایانامه: **Kimia.tajnia@yahoo.com**

^۳ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد جیرفت، دانشگاه آزاد اسلامی، جیرفت، ایران. رایانامه:

es096262@gmail.com

بهره‌گیری از الگوهای ارتباطی، تعارض میان قدرت، آگاهی و ناآگاهی را به‌گونه‌ای هنرمندانه به تصویر کشیده است. الگوی ون لیون، امکان تبیین عمیق‌تری از لایه‌های پنهان و معانی اجتماعی این اثر حماسی را فراهم آورده است.

کلیدواژه‌ها: رستم و سهراب، الگوی ون لیون، کنشگران اجتماعی، تحلیل روایت، شاهنامه، مناسبات اجتماعی.

۱- مقدمه

زبان به‌عنوان ابزار اصلی برقراری روابط انسانی و پیشرفت جامعه بشری، از دیرباز، توجه اندیشمندان را به خود جلب کرده است. تحلیل گفتمان انتقادی که به بررسی تأثیرات جامعه، روابط قدرت و ایدئولوژی‌ها در تولید و بازتولید زبان می‌پردازد، رویکردی میان‌رشته‌ای است که از زبان‌شناسی انتقادی نشأت گرفته است. این رویکرد، نه تنها برای تحلیل گفتمان‌های سیاسی و اجتماعی بلکه برای تحلیل متون ادبی و هنری نیز کاربرد دارد؛ زیرا این متون نیز ابزاری برای انتشار افکار و عقاید هستند.

داستان رستم و سهراب، یکی از تأثیرگذارترین بخش‌های شاهنامه فردوسی، نه تنها بازتاب‌دهنده شکوه حماسه و تراژدی انسانی است، بلکه بستری برای تحلیل مناسبات پیچیده اجتماعی و روابط میان کنشگران نیز به شمار می‌رود. این روایت، با محوریت تقابل سرنوشت‌ساز میان پدر و پسر ناآگاه از نسبت خود، بر اساس تعاملات قدرت، آگاهی و فقدان، ارتباط مؤثر شکل گرفته است. در این میان، بررسی چگونگی بازنمایی شخصیت‌ها و کنشگران اجتماعی، در فهم لایه‌های پنهان داستان و پیام‌های اخلاقی و انسانی آن نقشی کلیدی دارد.

هدف این پژوهش، تحلیل داستان رستم و سهراب بر اساس الگوی کنشگران اجتماعی ون لیون است. از خلال این تحلیل، نشان داده خواهد شد که فردوسی چگونه با استفاده از راهبردهایی چون برجسته‌سازی قهرمانان اصلی، حذف کنشگران فرعی و بهره‌گیری از عناصری مانند تشخیص‌زدایی و تعیین نوع اشاره، توانسته است پیام‌های اجتماعی، حماسی و تراژیک این اثر را تقویت کند. این رویکرد، علاوه بر آشکار ساختن عمق ارتباطات انسانی در این روایت، چشم‌انداز تازه‌ای برای درک مناسبات اجتماعی و روان‌شناختی حماسه‌های فارسی فراهم می‌کند.

الگوی کنشگران اجتماعی ون لیون، یک ابزار نظام‌مند برای تحلیل بازنمایی شخصیت‌ها و تعاملات آن‌ها در متون روایی است. این الگو با استفاده از مؤلفه‌هایی مانند حذف، اظهار، تشخیص‌زدایی، مشخص‌سازی و نامشخص‌سازی و تعیین ماهیت، به بررسی چگونگی حضور یا غیاب شخصیت‌ها، برجسته‌سازی یا کمرنگ‌سازی آن‌ها و نقشی که هر یک در شکل‌گیری پیام‌های کلیدی داستان دارند، می‌پردازد. «هنر نویسنده یا شاعر، آن است که بتواند اعمال و گفتار شخصیت‌ها را به‌گونه‌ای نمایش دهد که برای مخاطب، قابل باور باشد» (اولادی قادی‌کلایی، ۱۴۰۳: ۲۹)، در داستان رستم و سهراب، این مؤلفه‌ها به‌طور هنرمندانه به کار رفته‌اند تا تراژدی تقابل پدر و پسر و پیام‌های اخلاقی و اجتماعی این اثر برجسته‌تر شود. «داستان رستم و سهراب، روایتی دردناک از نبرد پدر با فرزند است که به دلیل داشتن وجه تراژیک پُرنرگ و اثر عاطفی عمیقی که بر خوانندگان گذاشته، یکی از گیراترین و شورانگیزترین اندوه‌نامه‌های جهان نام گرفته است» (جمالی قطلو، ۱۴۰۱: ۳۷). پژوهش حاضر به تحلیل ساختارهای گفتمانی در این داستان از شاهنامه می‌پردازد و بررسی می‌کند که چگونه فردوسی با استفاده از الگوی ون لیون، کارگزاران اجتماعی را به تصویر کشیده است. این تحقیق همچنین به تحلیل درون‌مایه و محتوای اثر با توجه به کارکرد اجتماعی شاهنامه پرداخته است. دلیل انتخاب این رویکرد آن است که ون لیون به‌جای تمرکز بر شاخص‌های زبان‌شناختی، از شاخص‌های جامعه‌شناختی معنایی برای تحلیل استفاده می‌کند. او معتقد است گفتمان‌ها تحت تأثیر ساختارهای اجتماعی و فرهنگی قرار دارند و باید از شاخص‌های اجتماعی برای تحلیل دقیق‌تر استفاده کرد.

«به باور ون لیون، مؤلفه‌های جامعه‌شناختی معنایی، شناختی عمیق‌تر و جامع‌تر از متن فراهم می‌کنند تا مؤلفه‌های زبان‌شناختی به‌تنهایی. در این راستا، او معتقد است که تحلیل گفتمان باید از سطح توصیفی فراتر رفته و به سطح تبیینی و توجیهی ارتقا یابد. علاوه‌بر این، در رویکرد ون لیون، رابطه میان زبان، جامعه، فرهنگ، قدرت و ایدئولوژی به‌طور روشن‌تری نمایان می‌شود» (شریف و یارمحمدی، ۱۳۹۲: ۶۲).

افزون بر این، ون لیون در «سطح تبیین به توضیح چرایی تولید متن به شیوه‌های خاص در یک زبان و تأثیر ایدئولوژی و عوامل تاریخی، فرهنگی و اجتماعی بر تولید و تفسیر متن

می‌پردازد» (آقاگل زاده، ۱۳۸۶: ۱۸)؛ بنابراین، هدف تحلیل انتقادی گفتمان عبارت است از: «تعبیه ساز و کار مناسب و اعمال آن در کشف و تبیین گفته یا متن با کارکردهای فکری، اجتماعی و طبیعی که از دیدگاه‌های کلی و جمعی ما سرچشمه می‌گیرند. به عبارتی، تحلیل انتقادی گفتمان، درصدد کشف و تبیین ارتباط میان ساختار زبانی و دیدگاه‌های فرهنگی - اجتماعی و یافتن معنا در قواعد و مؤلفه‌های شکل‌دهنده گفتمان است» (فرکلاف و وداک، ۱۹۹۷: ۴۷).

۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

تبیین معادلات ارتباطی در داستان رستم و سهراب بر اساس الگوی کنشگران اجتماعی ون لیون اهمیت زیادی دارد، زیرا به تحلیل روابط پیچیده، میان شخصیت‌ها و تعاملات اجتماعی آن‌ها کمک می‌کند. این تحقیق با رویکردی نوین به بررسی تضادها و روابط قدرت در داستان می‌پردازد و می‌تواند ابعاد جدیدی از شخصیت‌های رستم و سهراب را آشکار کند. از آنجا که چنین تحلیلی تاکنون در این زمینه انجام نشده، این تحقیق نوآورانه است و می‌تواند درک عمیق‌تری از مفاهیم اجتماعی و فرهنگی در شاهنامه و تأثیرات آن‌ها در دنیای معاصر ارائه دهد.

۱-۳- پیشینه تحقیق

علی محمدی و نوشین بهرامی‌پور (۱۳۹۰) در مقاله «تحلیل داستان رستم و سهراب بر پایه نظریه‌های روایت‌شناسی» مطرح کرده‌اند که این داستان را می‌توان در دو سطح داستان و گفتمان تحلیل کرد. در سطح داستان، با بهره‌گیری از نظریات تولان و مارتین، پیوند رویدادها، شکل‌گیری بحران و فرایند عبور از آن بررسی شده است. همچنین، بر اساس الگوی گرماس، نقش شخصیت‌ها در پیشبرد روایت و ارتباط آن‌ها با زمینه داستانی مورد توجه قرار گرفته است. در سطح گفتمان نیز، با استناد به دیدگاه راجر فالر، موقعیت فردوسی به عنوان راوی، نوع نگرش او به شخصیت‌ها و تأثیر این نگرش بر جریان روایت تحلیل شده است.

سید کاظم موسوی و دیگران (۱۳۹۲) در مقاله «بررسی عنصر کشمکش در داستان رستم و سهراب» به تحلیل عنصر داستانی «کشمکش» پرداخته‌اند. این پژوهش تلاش می‌کند با واکاوی این موضوع، به ژرف‌ساختی عمیق‌تر و برداشتی روانکاوانه از داستان دست یابد.

برای این منظور، لایه‌های روساخت و ژرف‌ساخت داستان از منظر عناصر داستانی و جنبه‌های روانی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در این تحلیل، کشمکش در ابعاد مختلف عاطفی، جسمانی و گفتاری نشان داده شده است. همچنین، درگیری شخصیت‌های داستان با خود، با دیگری و استفاده از ابزارهایی چون گفتار و جسم به‌عنوان عناصر کلیدی در پژوهش مطرح شده‌اند.

زهرا قربانی‌پور (۱۳۹۲) در مقاله «نقد و بررسی روانکاوانه شخصیت رستم و سهراب بر اساس داستان رستم و سهراب» بیان کرده است که بر اساس علم روان‌شناسی، رستم، شخصیتی مضطرب، عقلانی و درعین‌حال غیرعقلانی دارد که تلاش و فعالیت او عمدتاً برای دیگران است. او به‌شدت جویای نام است و به‌منظور دفاع از شرافت میهن، ناچار به نبرد با فرزند خود می‌شود. در مقابل، سهراب شخصیتی خیال‌پرداز و مهربان دارد که تحت تأثیر غرور جوانی، آرزوی پیروزی بر ایران و دستیابی به قدرت و مقام را در سر می‌پروراند.

اعظم برامکی و غلامعلی فلاح (۱۳۹۳) در مقاله «بازسازی معناهای عاطفی در فرآیند ارزشی گفتمان در داستان نبرد رستم و سهراب، رویکرد نشانه-معناشناختی» بیان می‌کنند که تحلیل نظام‌های ارزشی گفتمان نبرد رستم و سهراب، نشان می‌دهد که «قدرت و شهرت» به‌عنوان فراارزش، بنیان نظام ارزشی این گفتمان را تشکیل می‌دهد. با این حال، حضور قوی عاطفه، روند شکل‌گیری این فراارزش را با تنش و گسست مواجه می‌سازد و برنامه روایی کنشگر برای دستیابی به مفعول ارزشی (معنا) دچار دگرگونی می‌شود.

ذوالفقار علّامی و سیما رحیمی (۱۳۹۴) در مقاله «فرآیند فردیت در داستان رستم و سهراب بر اساس شخصیت سهراب» مطرح کرده‌اند که سفر سهراب به ایران برای یافتن رستم با کهن‌الگوی فرآیند فردیت در نظریه یونگ همخوانی دارد. یافته‌ها نشان می‌دهد که سهراب در این مسیر با کهن‌الگوهایی چون نقاب، سایه، آنیما، پیر خردمند و خویشان روبه‌رو می‌شود. با این حال، به دلیل تسلط نقاب، سایه و آنیمای منفی و همچنین ناتوانی در درک پیام‌های مثبت آنیما و پیر خردمند، او از تکمیل فرآیند فردیت و دستیابی به پدر، خویشان یا تمامیت باز می‌ماند.

ذوالفقار علّامی و سیما رحیمی (۱۳۹۴) در مقاله «تحلیل روایی داستان سیاوش بر پایه الگوی کنشگران اجتماعی ون لیون» بیان کرده‌اند که فردوسی در این داستان از مؤلفه‌های صریح و پوشیده به‌طور تقریباً برابر، بهره گرفته است. از این‌رو، پوشیده‌سازی راویان و ناقلان به‌اندازه شخصیت‌پردازی و صحنه‌آرایی در پیشبرد روایت اهمیت دارد. همچنین، با وجود ریشه‌های باستانی داستان سیاوش، این روایت بار عاطفی، ایدئولوژیک و جهان‌بینی فردوسی را نیز منعکس می‌کند. داستان سیاوش نماد آرمان‌خواهی و هویت‌طلبی اقوام ایرانی است و پایداری ایران و نبرد همیشگی میان خیر و شر و ایران و انیران را به تصویر می‌کشد.

غلامعلی فلاح و نرجس افشاری (۱۳۹۵) در مقاله «تحلیل داستان رستم و سهراب بر اساس نظریه روایت‌شناسی کلود برمون» بیان کرده‌اند که سرنوشت قهرمان تنها به پیروزی ختم نمی‌شود؛ بلکه گاهی به شکست نیز منجر می‌گردد. طبق نظریه برمون، این داستان از یک توالی اصلی و چندین توالی فرعی تشکیل شده است که مجموعاً پیکره روایت را شکل داده‌اند. در این میان، انواع توالی‌ها از جمله زنجیره‌ای، انضمامی و پیوندی در ساختار داستان به‌کار گرفته شده است.

سمانه سنگ‌چولی (۱۴۰۰) در مقاله «تجزیه و تحلیل داستان رستم و سهراب از دیدگاه روایت‌شناسی و نظریه گرمس» بیان می‌کند که مکتب ساختارگرایی یکی از دستاوردهای مهم خود را در حوزه روایت‌شناسی به ادبیات عرضه کرده است. در این مقاله، داستان رستم و سهراب به‌عنوان یک روایت در دو سطح داستان و گفتمان، با محوریت نظریه گرمس تحلیل شده است. بر اساس الگوی گرمس، نقش شخصیت‌ها در پیشبرد روایت و ارتباط آن‌ها با زمینه داستانی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

مهدی کاظم‌پور و زهرا احمدی (۱۴۰۱) در مقاله «نقد اسطوره داستان رستم و سهراب بر اساس نظریات نورترپ فرای» به بررسی تراژدی انزوا در این داستان پرداخته‌اند. طبق این الگو، قهرمان اسطوره‌ای، یعنی رستم، به دلیل انزوای ناشی از خودآگاهی‌اش، دست به عملی می‌زند که تجربه‌ای فردی و تأثیرگذار برای او به همراه دارد. همچنین، بر اساس دیدگاه فرای، درباره نقش اسطوره در بازتاب دوره اجتماعی مؤلف، نتیجه‌گیری شده است که اسطوره رستم و سهراب می‌تواند بازتابی از دیدگاه فردوسی نسبت به شرایط اجتماعی زمانه‌اش باشد.

حمید آری‌براری (۱۴۰۳) در مقاله «روان‌شناسی شخصیت رستم و سهراب با توجه به نظریه کهن‌الگوی پیرسون-مار» شخصیت این دو قهرمان را بر اساس کهن‌الگوهای دوازده‌گانه پیرسون-مار تحلیل کرده است. این پژوهش، سفر قهرمانی رستم و سهراب را در چارچوب شاهنامه بررسی کرده و به نقش کهن‌الگوها در شکل‌گیری شخصیت آن‌ها پرداخته است. نویسنده بر این باور است که شناخت این کهن‌الگوها نه تنها رستم و سهراب را به‌عنوان الگوهایی شاخص در جامعه معرفی می‌کند، بلکه زمینه درک بهتر شخصیت‌های مختلف را نیز فراهم می‌آورد. نتایج نشان می‌دهد که کهن‌الگوهای معصوم و جنگجو در ابتدای امر و پس از آن، کهن‌الگوی جستجوگر در شخصیت رستم و سهراب، بیشتر به چشم می‌خورد. آنچه تحقیق حاضر را از پژوهش‌های پیشین متمایز می‌کند، این است که تاکنون هیچ تحقیقی درباره تبیین معادلات ارتباطی در داستان رستم و سهراب بر اساس الگوی کنشگران اجتماعی ون لیون انجام نشده است؛ بنابراین، این تحقیق برای نخستین بار در این زمینه انجام شده و از نظر نوآوری حائز اهمیت است.

۱-۴- روش تحقیق

روش پژوهش این تحقیق به شیوه توصیفی-تحلیلی است که با تجزیه و تحلیل محتوایی و فکری اثر، انجام شده است. از نظر هدف، این پژوهش بنیادی است. در جمع‌آوری داده‌ها و تحلیل آن‌ها، از روش اسنادی یا کتابخانه‌ای استفاده و برای این منظور، از برگه‌نویسی بهره گرفته شده است.

۱-۵- مبانی تحقیق

۱-۵-۱- الگوی ون‌لیوون

در تحلیل انتقادی گفتمان، رویکردهای مختلفی مانند رویکرد سیاسی-اجتماعی لاکلاو، رویکرد اجتماعی-تاریخی داگ، مطالعات اجتماعی و شناختی وندایک، رویکرد جامعه‌شناختی فرکلاف، رویکرد هاج و کرس، ون‌لیوون و دیگران مطرح هستند. با این حال، همگی در این نکته مشترک هستند. «که در تحلیل متن، از توصیف زبان باید فراتر رفت تا بتوان به تبیین دست یافت و نشان داد که چگونه ساختارهای اجتماعی و فرهنگی و نابرابری‌ها در زبان، خلق و در زبان منعکس شده‌اند» (پنیکوک، ۱۳۷۸: ۱۲۸).

به عقیده گفتمان‌شناسان انتقادی، هر متن از دو لایه زیرین و زیرین تشکیل شده است و وظیفه زبان‌شناس این است که لایه زیرین متن را کشف، تبیین و توجیه کند. «زبان‌شناس باید تلاش کند با سازوکارهای مناسب، میان پیام نهفته در متن و نحوه بیان، ارتباط برقرار کند تا چگونگی کارکردهای مهم نهفته در لایه‌های زیرین متن را در لایه‌های رویین تصویر یا بازنمایی کند» (یارمحمدی، ۱۳۹۰: ۹۸).

الگوی ونلیوون یکی از رویکردهای مهم در تحلیل انتقادی گفتمان است که به بررسی ساختارهای اجتماعی و فرهنگی نهفته در زبان می‌پردازد. این الگو به تحلیل مؤلفه‌های گفتمان‌مدار و تأثیرات آن‌ها بر معنا و پیام‌های اجتماعی توجه دارد و بر این اساس تأکید می‌کند که تحلیل گفتمان باید فراتر از توصیف سطحی زبان رفته و به تبیین و توجیه روابط اجتماعی و فرهنگی موجود در متن بپردازد. «در این رویکرد، تحلیل متون از سطح توصیفی به سطح تبیینی و توجیهی ارتقا می‌یابد و همچنین رابطه میان جامعه، فرهنگ، قدرت، ایدئولوژی و ... بازنمایانده می‌شود. این الگو با پرداختن به مؤلفه‌های جامعه‌شناختی معنا در دل مؤلفه‌های زبان‌شناختی، به معرفی و تصویرسازی فعالان اجتماعی پرداخته و به تحلیل آن‌ها می‌پردازد» (یارمحمدی، ۱۳۸۵: ۶۲).

در چارچوب الگوی ونلیوون، «ساختارهای گفتمان‌مدار به‌عنوان بازتاب مجموعه‌ای از عقاید، برداشت‌ها و ارزش‌های جاری در یک جامعه یا بخشی از آن لحاظ می‌شوند. از نگاه ونلیوون، ساختارهای گفتمان‌مدار نقش اساسی در طرح، بیان و بازشناخت منظور و اراده نهفته در پس متن دارند. او معتقد است که تمامی اجزای صوتی، واژگانی و نحوی زبان با یک دیدگاه خاص در ارتباط هستند و در خدمت بیان منظور و نیت خاص مؤلف قرار می‌گیرند» (صاحبی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۱۷).

در گفتمان‌شناسی انتقادی، مؤلفه‌های جامعه‌شناختی معنا بر مؤلفه‌های زبان‌شناختی اولویت دارند، زیرا بررسی این مؤلفه‌ها می‌تواند لایه‌های زیرین متن را بهتر تبیین کند و به درک عمیق‌تر معنا کمک نماید. «زیرا بین شاخص‌های زبان‌شناختی و نقش آن‌ها، همواره رابطه صددرد صد مستقیمی وجود ندارد و لازم است از مؤلفه‌های جامعه‌شناختی معنا در تحلیل گفتمان بهره‌گیریم» (شریف و یارمحمدی، ۱۳۹۲: ۶۹).

ونلیوون در تحلیل گفتمان انتقادی، تأکید دارد که مؤلفه‌های جامعه‌شناختی معنا نسبت به مؤلفه‌های زبان‌شناختی اهمیت بیشتری دارند. او معتقد است که این مؤلفه‌ها به درک

عمیق‌تر و جامع‌تری از متن کمک می‌کنند، زیرا قادرند لایه‌های پنهان و اجتماعی متن را روشن سازند؛ بنابراین، تحلیل دقیق‌تر متن، نیازمند توجه به روابط اجتماعی، فرهنگی و قدرت است که در زبان بازتاب می‌یابند. او معتقد است: «در تحلیل گفتمان انتقادی، نخست باید دلیل گفتمانی به‌کارگیری یا عدم استفاده از هر یک از مؤلفه‌های جامعه‌شناختی معنا را مشخص کرده و سپس به تحلیل زبان‌شناختی این مؤلفه‌ها در متن یا گفته پرداخت. به باور لیون، دلیل اصلی اولویت‌بخشی به مؤلفه‌های جامعه‌شناختی نسبت به زبان‌شناختی این است که کنشگران زبان‌شناختی و کنشگران اجتماعی کاملاً بر یکدیگر منطبق نیستند و هرکدام ابعاد متفاوتی از معناسازی و نقش‌آفرینی را نمایان می‌کنند» (اسدی و همکاران، ۱۳۹۴: ۵).

ون‌لیوون با تحلیل متون گوناگون، شیوه‌های نظام‌مند بازتاب عوامل اجتماعی در متن را بررسی کرده و تعامل زبان و عوامل اجتماعی را در بازنمایی کنشگران اجتماعی ارزیابی می‌کند. او معتقد است که زبان نه تنها ابزاری برای انتقال معنا، بلکه بازتاب‌دهنده شرایط اجتماعی و فرهنگی است که کنشگران در آن زیست می‌کنند و عمل می‌نمایند. «او به بررسی دلایل و موقعیت‌هایی از متن می‌پردازد که کارگزاران اجتماعی در آن حضور فعال دارند یا برعکس به حاشیه رانده شده‌اند. او بر معانی متون تأکید نمی‌کند؛ بلکه بر شیوه‌هایی تأکید دارد که افراد برای تولید و دریافت معنا به کار می‌برند» (حق‌پرست، ۱۳۹۱: ۴۸).

در این رویکرد، تحلیل متن بر اساس ساخت‌های گفتمان‌مدار صورت می‌گیرد که حاصل ترکیب مؤلفه‌های مختلف گفتمان‌مدار هستند. این تحلیل به کشف و درک پیچیدگی‌های نهفته در متن کمک می‌کند. «مؤلفه‌های گفتمان‌مدار ارائه‌شده در نظریه ون‌لیوون (۱۹۹۶) به دو دسته کلی صریح و پوشیده تقسیم می‌شوند. مؤلفه‌های گفتمان‌مدار صریح عبارت‌اند از: فعال‌سازی، تفکیک کردن، پیوندزدن، نام‌دهی، عنوان‌دهی نسبتی و نوع ارجاعی. مؤلفه‌های گفتمان‌مدار پوشیده نیز شامل حذف، منفعل‌سازی، نامشخص‌سازی، انتزاعی‌کردن و طبقه‌بندی هستند. این مؤلفه‌ها در تحلیل گفتمان برای شناسایی و بررسی ساختارهای نهفته در متن، به‌ویژه از جنبه‌های اجتماعی و زبانی، به کار می‌روند» (ون‌لیوون، ۱۹۹۶: ۱۱۰).

۱-۵-۲- داستان رستم و سهراب و الگوی کنشگران اجتماعی

در این داستان، رستم پس از گم شدن اسب خود به سمندگان وارد و با تهمینه، دختر شاه سمندگان، آشنا می‌شود. تهمینه دل به رستم می‌بازد و از او درخواست ازدواج می‌کند و در پی آن سهراب به دنیا می‌آید. رستم مهره‌ای به او می‌دهد تا در آینده فرزندشان که نامش سهراب خواهد بود، در صورت نیاز به پدر خود دست یابد. پس از گذشت زمان، سهراب به جست‌وجوی پدر می‌رود و افراسیاب، پادشاه توران که درصدد دشمنی با ایران است، لشگری به همراه سهراب به‌سوی ایران می‌فرستد. سهراب که در جست‌وجوی رستم است، بارها نشانه‌هایی از پدرش را جویا می‌شود، اما هیچ‌کدام از سرداران تورانی یا اسیران ایرانی به او نشان نمی‌دهند. در نهایت، دو پهلوان در میدان جنگ، روبه‌روی هم قرار می‌گیرند و با وجود اصرار، سهراب برای معرفی خود، رستم نام او را نمی‌داند. در نهایت، رستم به سهراب، ضربه‌ای کاری وارد می‌کند که منجر به مرگ او می‌شود. پس از اینکه رستم از کیکاووس، نوشدارو می‌خواهد، سهراب پیش از رسیدن نوشدارو جان می‌دهد. (ر.ک. کمالی، ۱۳۸۸: ۱۲۱)

در داستان رستم و سهراب، به‌طور کلی ۷۳۶ مورد از مؤلفه‌های گفتمان‌مدار به کار رفته است. در ادامه، هر یک از این مؤلفه‌ها، چه صریح و چه پوشیده، با ذکر مثال‌هایی از متن داستان توضیح داده می‌شود.

۲- بحث و بررسی

۲-۱- الگوهای کنشگران اجتماعی داستان رستم و سهراب

الگوی ون‌لیوون از تعدادی مؤلفه‌های گفتمان‌مدار جامعه‌شناختی-معنایی تشکیل شده است. در این مقاله، با کارگزاران اجتماعی روبه‌رو هستیم. منظور از کارگزاران اجتماعی، افرادی هستند که در یک واقعه، کنش اجتماعی یا گفتمان حضور و مشارکت دارند. در پژوهش پیش‌رو، کارگزاران اجتماعی، شامل رستم و سهراب، فرماندهان و پهلوانان سپاه ایران و توران هستند.

تمامی کارگزاران اجتماعی در یک متن بازنمایی نمی‌شوند و به دلایل مختلف، تنها تعدادی از آن‌ها در متن بازنمایی می‌شوند. این‌که کارگزاری در متن حذف شود یا اظهار گردد، به اهداف و منافع تولیدکنندگان متن و گفتمان بستگی دارد. در برخی موارد، ممکن است این حذف یا اظهار به‌طور ناخودآگاه و بدون قصد خاصی انجام شود. «گاهی اوقات حذف کارگزار اجتماعی بدون قصد خاصی انجام می‌شود و فرض بر این است که خواننده یا شنونده، می‌تواند کارگزار اجتماعی را حدس بزند. با این حال، در برخی موارد، حذف کارگزار به‌طور عمدی صورت می‌گیرد. حذف می‌تواند به دو شکل «کتمان» (Suppression) یا «پس‌زمینه‌سازی» (Backgrounding) باشد.

در حالت «کتمان»، حذف به‌گونه‌ای است که هیچ اثری از کارگزار اجتماعی باقی نمی‌ماند و در نتیجه، کارگزار قابل شناسایی یا بازیابی نخواهد بود؛ اما در «پس‌زمینه‌سازی»، کارگزار اجتماعی ممکن است در بخش دیگری از متن ذکر شده باشد یا اثرات اعمال و رفتار او در متن باقی بماند که این امکان را فراهم می‌آورد که کارگزار شناسایی شود» (ون‌لیوون، ۲۰۰۸: ۶۸).

۲-۱-۱-۱-کتمان

غمی‌گشت چون بارگی را نیافت سراسیمه سوی سمندگان شتافت
(فردوسی، ۱۳۶۷: ۵۹)

«کتمان» در این بیت، به پنهان کردن آگاهانه حضور رستم اشاره دارد و نقش رستم به‌طور مستقیم بیان نشده است و مخاطب باید از طریق نشانه‌ها آن را حدس بزند. این امر برای ایجاد تعلیق یا تأکید بر جنبه‌های دیگر داستان است.

نشستند با رودسازان به هم بدان تا تهمتن نباشد دژم
(همان: ۶۳)

در این بیت، افرادی که با رستم در مجلس نشسته‌اند، بدون اشاره به نام یا مشخصات آن‌ها ذکر می‌شوند که نشان‌دهنده حذف عمدی کارگزاران اجتماعی است.

سزاوار او جای آرام و خواب بیاراست و بنهاد مشک و گلاب

(فردوسی: ۶۳)

در این بیت، شاه سمنگان به عنوان کارگزار اجتماعی در عمل ذکر نشده است که این امر نشان دهنده حذف یا کتمان وی است.

۲-۱-۱-۲- پس زمینه‌ای

بدین شهر ما نیک خواه توایم ستوده به فرمان و راه توایم

(فردوسی: ۶۲)

در این بیت، شاه سمنگان و درباریان به طور ضمنی به عنوان «ما» و رستم به عنوان «تو» معرفی شده‌اند، بدون اینکه به طور مستقیم ذکر شوند. این افراد پس زمینه سازی شده‌اند، به

پرسید زو گفت نام تو چیست چه جویی شب تیره کام تو چیست؟

(همان: ۶۵)

این معنی که حضورشان از طریق اعمال و گفتارشان قابل شناسایی است. در این بیت، مرجع ضمیر او و تو به تهمینه اشاره دارد. در واقع، رستم از تهمینه سؤال می‌کند که نامت چیست و قصدت از آمدن در شب تاریک چه می‌باشد. این موارد به طور ضمنی و در پس زمینه بیان شده‌اند.

به گردان لشکر سپهدار گفت که این راز باید که ماند نهفت

(همان: ۷۵)

در این بیت، هویت واقعی رستم و سهراب پنهان است و راز نسبت پدر و پسر آنها باید حفظ شود. این امر به عنوان پس زمینه سازی در داستان به کار رفته است.

۲-۲- مؤلفه‌های گفتمان مدار صریح (اظهار)

در برخی موارد، کارگزار اجتماعی به طور آشکار در متن یا گفتمان ذکر می‌شود. این ذکر می‌تواند با شیوه‌های مختلفی صورت گیرد که هر کدام از این شیوه‌ها به تفصیل در ادامه توضیح داده شده است.

۲-۲-۱- تعیین نقش

در دیدگاه ون لیون، کارگزاران زبان شناختی همیشه با کارگزاران جامعه شناختی تطابق ندارند. برای تعیین نقش‌ها باید مشخص شود که کدام فرد عامل عمل (Agent) و کدام

فرد پذیرنده عمل (Patient) است. کارگزار اجتماعی می‌تواند نقش فعال یا منفعل داشته باشد. در «فعال‌سازی» (Activation)، کارگزار اجتماعی به‌عنوان نیروی فعال و عامل عمل می‌کند. در «منفعل‌سازی» (Passivation)، کارگزار اجتماعی به‌گونه‌ای به تصویر کشیده می‌شود که گویی پذیرنده عمل است و به آن تن می‌دهد. «منفعل‌سازی به دو نوع تقسیم می‌شود: «موضوع‌سازی» (Subjected) و «ذی‌نفع‌سازی» (Beneficialized) در حالت «موضوع‌سازی»، کارگزار اجتماعی به‌طور مستقیم موضوع یا هدف عمل قرار می‌گیرد و در حقیقت، مفعول واقع می‌شود. به عبارت دیگر، کارگزار اجتماعی تحت تأثیر عمل قرار می‌گیرد. در مقابل، در حالت «ذی‌نفع‌سازی»، کارگزار اجتماعی به‌طور غیرمستقیم از نتیجه عمل سود می‌برد یا از آن بهره‌مند می‌شود. در این حالت، کارگزار اجتماعی دریافت‌کننده نتیجه عمل است. این وضعیت به «ذی‌نفع‌سازی» شناخته می‌شود» (ون‌لیوون، ۲۰۰۸: ۳۲).

الف-فعال سازی

در تحلیل گفتمان، زمانی که به کنشگر اجتماعی نقشی از نوع عاملیت اختصاص داده شود، این وضعیت «فعال‌سازی» نامیده می‌شود. «فعال‌سازی، زمانی رخ می‌دهد که کارگزاران به‌عنوان نیروهای فعال و پویا، بازنمایی شوند» (یارمحمدی، ۱۳۹۰: ۱۶۸). در ابیات زیر، فردوسی عامل فعال در انجام کنش‌ها را به‌صراحت بیان کرده است:

پدر را نباید که داند پسر که بندد دل و جان به مهر پدر

(فردوسی: ۷۵)

مراد از پدر و پسر در این بیت، رستم و سهراب هستند. در اینجا، رابطه میان این دو شخصیت در قالب فعال‌سازی بازنمایی می‌شود؛ یعنی هر دو به‌عنوان کنشگران اجتماعی که به‌طور فعال در روند داستان مشارکت دارند، ذکر شده‌اند. این بازنمایی صریح نشان‌دهنده نقشی است که هر یک از این دو در داستان ایفا می‌کنند.

برفتند بیدار دو پهلوان به نزدیک سهراب روشن‌روان

(همان: ۷۵)

در بیت فوق، منظور از دو پهلوان، هومان و بارمان است که به‌صورت فعال‌سازی بازنمایی شده‌اند. این دو به‌عنوان کنشگران اجتماعی فعال در داستان معرفی شده‌اند که به

سمت سهراب حرکت می‌کنند و در پیشبرد روایت، نقش دارند. این شیوه بازنمایی نشان‌دهنده حضور مستقیم و اثرگذاری آن‌ها در روند داستان است.

چو هومان ورا دید با یال و کفت فروماند هومان‌ازو در شگفت

(همان: ۷۵)

در این بیت، هومان به‌عنوان یک کارگزار اجتماعی فعال، بازنمایی شده است؛ زیرا او به‌صورت مستقیم، عمل مشاهده و واکنش (شگفت‌زدگی) را انجام داده است. فعل‌های دید و فروماند نیز نشان‌دهنده نقش فعال او در روایت هستند. سهراب نیز در این بیت به‌صورت پذیرنده عمل (موضوع مشاهده) بازنمایی شده است. منفعل‌سازی به دو شکل است:

ب- موضوع‌سازی

جهانجوی چون نامه‌شاه خواند از آن جایگه تیز لشکر براند

(همان: ۷۵)

در این بیت، عمل لشکر راندن توسط سهراب به‌عنوان موضوع‌سازی بازنمایی شده است. سهراب در اینجا پذیرنده عمل است و به دستور یا تأثیر پیام شاه، لشکر را به حرکت درمی‌آورد. در واقع، او مفعول عمل «لشکر راندن» است، چرا که در این روند، تحت تأثیر فرمان شاه قرار دارد.

چو سهراب جنگاور او را بدید برآشت و شمشیر کین برکشید

زلشکر برون تاخت‌برسان شیر به‌پیش هجیر اندر آمد دلیر

(همان: ۷۶)

در این ابیات، سهراب به‌عنوان کارگزار اجتماعی و عامل فعال، کنش‌هایی نظیر «برون تاختن»، «برآشتن» و «شمشیر برکشیدن» را انجام می‌دهد. او نیروی فعال و پویایی است که مستقیماً به انجام عمل‌ها پرداخته و با هجیر روبه‌رو شده است. این موارد از فعال‌سازی در بازنمایی گفتمان هستند؛ چرا که سهراب به‌صورت صریح و مستقیم در نقش عامل عمل و نیرویی تأثیرگذار تصور شده است.

ج- ذی‌نفع‌سازی

چو در شد ز در شاه برپای خاست بسی‌پوزش اندر گذشته بخواست

(همان: ۱۰۴)

در این بیت، منظور از شاه، کی کاووس است. وقتی رستم وارد کاخ کاووس شد، کی کاووس به عنوان کارگزار اجتماعی، از رفتار رستم به نفع خود بهره‌برداری کرد. او از رستم پوزش خواست و در اینجا عمل پوزش خواستن به صورت ذی‌نفع‌سازی صورت گرفته، زیرا درباریان به‌طور غیرمستقیم در موقعیت دریافت‌کننده نفع از این عمل قرار گرفته‌اند.

بشد طوس و پیغام کاووس برد شنیده سخن پیش او برشمرد
بدو گفت رستم که هر شهریار که کردی مرا ناگهان خواستار
گهی جنگ بوده گهی ساز بزم ندیدم ز کاووس جز رنج رزم
(فردوسی: ۱۰۴)

در این بیت‌ها، طوس، پیغام کاووس را به رستم می‌رساند. در اینجا، رستم که از کاووس جز رنج جنگ ندیده است، در موقعیتی قرار دارد که به صورت منفعل بازنمایی شده است. در اینجا، رستم به عنوان کسی که درگیر جنگ و مشکلات است و از کارگزاران اجتماعی کاووس دچار رنج شده است، به نوعی مفعول این عمل است. این بازنمایی می‌تواند نوعی ذی‌نفع‌سازی باشد؛ زیرا در نهایت، رستم به واسطه شرایطی که کاووس برای او فراهم کرده، وضعیت خود را توصیف می‌کند و خود به عنوان پذیرنده شرایط قرار می‌گیرد.

۲-۲-۲- تعیین نوع اشاره

در بازنمایی کارگزار اجتماعی، نوعی از «ذکر» به عنوان تعیین نوع اشاره شناخته می‌شود که در آن، کارگزار می‌تواند به صورت انسانی (انسان‌نمایی) یا غیرانسانی (غیرانسان‌نمایی) تصویرسازی شود. اگر کارگزار به شکل انسان بازنمایی شود، در دسته انسان‌نمایی (Personalization) قرار می‌گیرد و اگر به صورت غیرانسان بازنمایی شود، در مقوله غیرانسان‌نمایی (Impersonalization) جای می‌گیرد.

در انسان‌نمایی، واژگان به کار رفته دارای ویژگی معنایی «انسان» هستند؛ به این معنا که آن‌ها به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به ویژگی‌های انسانی اشاره دارند. از سوی دیگر، در غیرانسان‌نمایی، واژگانی به کار می‌روند که فاقد این ویژگی هستند و معمولاً بر جنبه‌های

انتزاعی، نهادی یا غیرشخصی دلالت دارند. «در رویکرد غیر انسانی نمایی، راوی در توصیف شخصیت انسانی به خود شخصیت ارجاع نمی‌دهد؛ بلکه با دو رهیافت انتزاعی سازی و عینی سازی، به توصیف ویژگی‌ها، تصویرها، مکان، اشیاء و کنش‌های شخصیت می‌پردازد» (ون‌لیوون، ۱۹۹۶: ۵۹).

۲-۲-۱-۲-۲ غیر انسانی نمایی (Impersonalization)

غیرانسان‌نمایی به دو دسته کلی تقسیم می‌شود:

۲-۲-۱-۱-۱-۱ انتزاعی سازی

نخستین دسته، انتزاعی‌سازی است که در آن کارگزار اجتماعی با استفاده از صفت، ویژگی یا خصوصیتی که در ذهن تصویرساز وجود دارد، بازنمایی می‌شود. این روش برای حذف هویت فردی و تأکید بر جنبه‌های کلی یا مفهومی به کار می‌رود و اغلب با هدف ساده‌سازی یا برجسته‌سازی یک خصوصیت خاص صورت می‌گیرد» (ون‌لیوون، ۲۰۰۸). این شیوه هویت فردی، کارگزار را نادیده گرفته و آن را صرفاً به یک ویژگی یا مفهوم تقلیل می‌دهد.

رمید آن دلاور سپاه دلیر به کردار گوران زچنگال شیر

(فردوسی: ۱۳۱)

مراد از شیر، سهراب است و گوران، سپاهیان کاووس است.

نگه کن مرا گر ببینی به جنگ اگر زنده‌مانی مترس از پلنگ

(همان: ۱۳۳)

مراد از پلنگ، در بیت فوق رستم است.

۲-۲-۲-۲-۲ عینی سازی

نوع دیگری از غیرانسان‌نمایی، عینی‌سازی (Objectivation) است. در این حالت، کارگزار اجتماعی به واسطه مکانی که در آن قرار دارد، سخنی که بیان می‌کند، یا شیئی که با او و عملش در ارتباط است، بازنمایی می‌شود. این رویکرد به جای تأکید بر ویژگی‌های فردی یا انسانی، بر عناصر بیرونی مرتبط با کارگزار متمرکز است. عینی‌سازی خود به چهار دسته تقسیم می‌شود:

الف- مکان مداری

در این حالت، بازنمایی کارگزار اجتماعی به وسیله مکانی که به طور برجسته و در بافتی مشخص با او عجین شده است، صورت می گیرد. این مکان به نوعی نشان دهنده ویژگی‌ها، نقش‌ها یا فعالیت‌های کارگزار است.

یکایک سوی زاولستان شوید از ایران به نزدیک دستان شوید

(همان: ۱۴۳)

اشاره به مکان‌هایی خاص مانند زابلستان و ایران، نشان دهنده تأثیر محیط جغرافیایی بر هویت و فعالیت‌های افراد است. این نوع بازنمایی مکان به طور مستقیم با کارگزار اجتماعی در ارتباط است و بر ویژگی‌ها و نقش‌های آن در این مکان تأکید دارد.

وزان روی سهراب با انجمن همی می گسارید با رودزن

(همان: ۱۴۳)

کلمه انجمن به عنوان یک مکان نمایی در نظر گرفته شده است که به نوعی نشان دهنده مکانی است که در آن افراد جمع می شوند. انجمن به معنی محل تجمع سپاهیان است.

ب- گفته مداری

در این حالت با اشاره به گفته‌ها و نوشته‌های کارگزاران، بازنمایی صورت می گیرد. «در رویکرد سخن نمایی، کارگزار با سخنانش بازنمایی می شود و دارای قدرت غیر شخصی در کلام است» (ون لیوون، ۱۶۶۹: ۶۰).

چنین راند پیش برادر سخن که بیدار دل باش و تندی مکن

به شبگیر چون من به آوردگاه روم پیش آن ترک آوردخواه

بیاور سپاه و درفش مرا همان تخت و زرینه کفش مرا

همی باش بر پیش پرده سرای چو خورشید تابان برآید ز جای

گر ایدون که پیروز باشم به جنگ به آوردگه بر نسازم درنگ

(فردوسی: ۱۴۳)

در گفته مداری، کارگزاران اجتماعی با گفتار خود، جایگاه و نقش‌های اجتماعی خود را بازنمایی می کنند. در اینجا، رستم به عنوان یک فرمانده جنگی از طریق گفتگو با برادرش،

نقش‌های مختلفی را که باید ایفا کند، توضیح می‌دهد. او با دستورهایی که می‌دهد، همزمان جایگاه و قدرت خود را در فرماندهی نبرد نشان می‌دهد.

به هومان چنین گفت کاین شیرمرد که با من همی‌گردد اندر نبرد
ز بالای من نیست بالاش کم به رزم اندرون دل ندارد دژم
بر و کتف و یالش همانند من توگویی که داننده بر زد رسن
نشان‌های مادر بیابم همی بدان نیز لختی بتابم همی
(همان: ۱۴۳)

نشانه‌هایی مانند بر، کتف و یال در گفتمان‌های بزمی و رزمی، اغلب با هویت پهلوانان اساطیری مرتبط هستند. این نشانه‌ها نه تنها ویژگی‌های فیزیکی شخصیت‌ها مانند سهراب را نمایش می‌دهند، بلکه هویت اسطوره‌ای و پهلوانی آن‌ها را نیز بازنمایی می‌کنند. به‌طور کلی، این ویژگی‌ها نشان‌دهنده قدرت، شجاعت و توانمندی در میدان جنگ هستند و نقش مهمی در شکل‌گیری شخصیت‌های اساطیری دارند.

ج-اندام مداری

یکی دیگر از رهیافت‌های عین‌سازی در معرفی شخصیت‌ها، توصیف کارگزار از طریق نام بردن از اعضای بدن است. در این رویکرد، کارگزار به وسیله اشاره به اعضای بدن خود بازنمایی می‌شود. این نوع توصیف‌ها به‌طور دقیق ویژگی‌ها و نقش‌های شخصیت را از طریق بدن و اجزای آن نشان می‌دهند. ون لیون این نوع توصیف عینی را «بدن‌نمایی» یا «بدن‌نمایی نامی» می‌نامد. «در این روش، اعضای بدن به‌عنوان ابزاری برای تأکید بر ویژگی‌های درونی یا اجتماعی فرد استفاده می‌شوند و به‌نوعی شخصیت فرد را در قالب اجزای فیزیکی و بدنی آن شخص به تصویر می‌کشند.» (ون لیون، ۱۶۶۹: ۵۹).

تو خرسند گردان دل مادرم چنین کرد یزدان قضا بر سرم
(همان: ۱۴۲)

در این بیت، دل و سر به‌عنوان نمادهایی از اندام‌های بدن، در قالب اندام‌مداری به‌کار رفته‌اند. دل، نماد احساسات و عواطف مادرانه است و سر، نمایانگر تقدیر و فرمان الهی. این اندام‌ها از طریق ویژگی‌های فیزیکی خود، به‌طور غیرمستقیم ویژگی‌های درونی و تقدیر فرد را بازنمایی می‌کنند.

پوشید سهراب خفتان رزم سرش پر ز رزم و دلش پر ز بزم
(همان: ۱۴۷)

در این بیت، سر، نماد آمادگی جنگی و دل، نماد احساسات آرامش بخش است. این بازنمایی از اندام‌مداری تضاد درونی سهراب بین ویژگی‌های جنگی و آرامش را نشان می‌دهد.

د- ابزار مداری

در این شیوه، ابزارها و وسایل نه تنها به عنوان عناصر عملکردی، بلکه به عنوان نمادهایی برای بازنمایی ویژگی‌ها و خصوصیات فرد یا شخصیت مورد استفاده قرار می‌گیرند. گاهی عینی‌سازی و بازنمایی شخصیت از طریق ابزار، وسایل و متعلقات نسبت داده شده به فرد انجام می‌شود» (ون‌لیوون، ۱۶۶۹: ۵۹).

همی تاخت سهراب چون پیل مست کمندی به بازو کمانی به دست
(همان: ۱۴۸)

در این بیت، ابزار مداری از طریق اشاره به کمان و کمان به وضوح نشان داده شده است. این ابزارها به طور مستقیم به شخصیت سهراب و ویژگی‌های جنگجویی او بازنمایی می‌کنند.

سنان باز پس کرد سهراب شیر بن نیزه زد بر میان دلیر
(همان: ۷۶)

در این بیت، ابزار مداری از طریق اشاره به سنان (سرنیزه) و نیزه به وضوح نشان داده شده است. سنان به عنوان ابزار جنگی که در دست سهراب قرار دارد، نمادی از قدرت و مهارت او در جنگ است. همچنین نیزه، به عنوان وسیله‌ای برای نشان دادن نبرد و شجاعت سهراب به کار رفته است. این ابزارها بازنمایی‌کننده ویژگی‌های جنگجویی و دلیری سهراب هستند.

۲-۲-۲-۲-۲ انسانی‌نمایی (Personalization)

انسان‌نمایی می‌تواند به دو صورت کلی انجام پذیرد. در شیوه مشخص‌سازی، هویت کارگزار اجتماعی به طور مشخص و معین نشان داده می‌شود، به طوری که ویژگی‌ها و نقش‌های فرد یا گروه به وضوح تعریف می‌شود؛ اما در شیوه نامشخص‌سازی، کارگزار به

صورت افراد یا گروه‌های ناشناس و بی‌هویت، تصویرسازی می‌شود، به‌طوری که هویت دقیق فرد یا گروه مشخص نیست و تنها به‌صورت کلی به نمایش درمی‌آید.

۲-۲-۲-۱- نامشخص سازی

کسی را نبد پای با او به جنگ اگر شیر پیش آمدی گر پلنگ

(همان: ۷۶)

در این بیت، کلمه «کسی» به‌عنوان نمونه‌ای از نامشخص سازی استفاده شده است، فرد مورد نظر به‌طور کلی و بدون اشاره به ویژگی‌های خاص یا شناسه‌های مشخص تصویرسازی شده است.

یکی نامه بنوشت نزدیک شاه برافکند پوینده‌مردی به راه

(همان: ۹۱)

در این بیت، «پوینده‌مردی» به‌عنوان نمونه‌ای از نامشخص سازی است و بدون مشخصات خاص معرفی شده است.

سوی باره آمد یکی بنگرید به‌باره درون بس کسی را ندید

(همان: ۹۲)

در این بیت، کسی، نمونه‌ای از نامشخص سازی است. واژه کسی به‌طور عمومی و بدون اشاره به هویت خاص فردی استفاده شده که موجب می‌شود شخصیت مورد نظر به‌طور ناشناس و مبهم تصویرسازی شود.

۲-۲-۲-۲- مشخص سازی

انواع مشخص سازی عبارتند از:

الف- پیوند زدن (پیوسته نمایی)؛ پیوند زدایی (گسسته سازی)

در این شیوه، کارگزاران اجتماعی به هم می‌پیوندند و گروهی را تشکیل می‌دهند که دیدگاه خاص یا هدف مشترکی دارند. در این حالت، کارگزاران به‌طور گروهی و به‌وسیله حروف ربط همپایه‌ساز، کنار یکدیگر قرار می‌گیرند. این گروه ممکن است در بخش‌های دیگر متن از هم جدا شود. «ون لیون پیوند زدن را شیوه‌ای دیگر می‌داند که از طریق آن می‌توان کنشگران اجتماعی را در قالب گروه بازنمایی کرد. منظور از این شیوه، تشکیل دادن گروه‌هایی از کنشگران اجتماعی است که در خصوص موضوعی با هم متفق و هم‌نظر

هستند؛ بنابراین، کارگزاران و کنشگران اجتماعی با استفاده از این مؤلفه صریح، به صورت گروهی و پیوسته، بازنمایی می‌شوند» (یارمحمدی، ۱۳۹۰: ۱۷۳).

نشستند با شاه ایران به هم بزرگان لشکر همه بیش و کم
چو طوس و چو گودرز گشواد و گیو چو گرگین و بهرام و فرهاد نیو
(همان: ۹۲)

در این بیت، شخصیت‌های مختلف از جمله طوس، گودرز، گشواد، گیو، گرگین، بهرام و فرهاد نیو به‌طور گروهی و با هدف یا نقشی مشترک معرفی شده‌اند. این کارگزاران اجتماعی به وسیله واژه‌های «چو» و «و» به یکدیگر پیوند داده شده‌اند که همگی نشان‌دهنده پیوستگی و هم‌هدف بودن این شخصیت‌ها در کنار یکدیگر است. این نوع بازنمایی تأکید بر اتحاد و هدف مشترک میان این شخصیت‌ها دارد که ویژگی اصلی پیوسته‌سازی است.

دل و پشت ایران و نیران تویی به چنگال و نیروی شیران تویی
(همان: ۹۷)

در این عبارات، پیوسته‌سازی از طریق ترکیب واژه‌ها مانند «دل و پشت»، «ایران و نیران» و «چنگال و نیروی شیران» صورت می‌گیرد. این ترکیبات به‌طور نمادین، ویژگی‌ها یا قدرت‌های مشترک را به تصویر می‌کشند و نشان‌دهنده اتحاد و همبستگی میان عناصر مختلف است.

پیوند زدایی (گسسته‌سازی، این حالت به زمانی اشاره دارد که کارگزاران اجتماعی از یکدیگر جدا شده و هرکدام به‌طور مستقل، تصویرسازی می‌شوند. این جدا شدن، ممکن است در متن به‌طور عمدی برای تأکید بر تفاوت‌ها یا استقلال آن‌ها صورت گیرد. «در تفکیک کردن، یک کنشگر یا گروهی از کنشگران اجتماعی با صراحت از دیگر گروه‌های مشابه مشخص می‌شود؛ به عبارت دیگر، این مؤلفه، مبتنی بر صراحت، یک فرد یا گروه اجتماعی را صریحاً از دیگر گروه‌ها جدا می‌کند. در یک ساخت، ممکن است عناصر طبقه‌بندی شده جدا و تفکیک شوند» (صاحبی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۲۳).

چو نامه بخوانی به روز و به شب مکن داستان را گشاده دو لب
(همان: ۹۷)

در این بیت، گسسته‌سازی از طریق تفکیک زمان‌ها (روز و شب) به نمایش گذاشته شده است. این جداسازی و تفکیک، نمایانگر گسسته‌سازی است که در آن زمان‌ها از یکدیگر متمایز شده است.

تهمتن چو بشنید و نامه بخواند بخندید ز آن کار و خیره بماند

(همان: ۹۷)

در این بیت، گسسته‌سازی از طریق تفکیک کنش‌ها و واکنش‌ها مشاهده می‌شود. تهمتن ابتدا نامه را می‌خواند و سپس بخندید و در نهایت خیره بماند. این تفکیک مراحل مختلف کنش‌های تهمتن (خواندن نامه، خندیدن و متعجب ماندن) نشان‌دهنده گسسته‌سازی است که در آن کنش‌ها به‌طور جداگانه و متمایز از یکدیگر نمایش داده شده‌اند.

که کاووس تند است و هوشیار نیست هم این داستان بر دلش خوار نیست
غمی بود زین کار و دل پرشتاب شده دور ازو خورد و آرام و خواب

(همان: ۹۸)

ابتدا «تند است و هوشیار نیست» ویژگی‌های کاووس به‌طور مجزا بیان شده است و «شده دور ازو خورد و آرام و خواب»، جداسازی و تفکیک حالات مختلف کاووس (غم، خوار نبودن، آرامش و خواب) را نشان می‌دهد. این تفکیک‌های مختلف در این بیت، نمایانگر گسسته‌سازی است که در آن ویژگی‌ها و حالات به صورت جداگانه از یکدیگر مطرح شده است.

۲-۲-۳-۲- تمایزگذاری (Differentiation)

از دیگر روش‌های راوی در معرفی شخصیت، جداسازی کارگزاران خودی و غیرخودی، دوست و دشمن، آشنا و بیگانه و تقابل‌های این‌چنینی است. ون لیون این رویکرد را تمایزگذاری نامیده است. در روش «تمایزگذاری»، بین یک کارگزار یا گروهی از کارگزاران و سایر افراد یا گروه‌ها تمایز قائل می‌شویم، به این معنی که «خودی» از «غیرخودی» و یا «ما» از «آن‌ها» جدا می‌شود. در مواردی که تفاوتی میان کارگزاران اجتماعی قائل نشویم، این شیوه را «یکسان‌سازی» (Indifferentiation) می‌نامیم.

زمین بنده و رخس، گاه من است نگین گرز و مغفر، کلاه من است

(همان: ۱۰۳)

تمایزگذاری به معنای تفکیک یک فرد یا گروه از دیگران است تا ویژگی‌ها و هویت آن‌ها برجسته شود. در این مثال، با اشاره به چیزهایی مانند «زمین»، «رخش»، «نگین»، «گرز» و «مغفر»، «کلاه»، سهراب از دیگران متمایز می‌شود و هویت و جایگاه خاص او در میدان جنگ نمایش داده می‌شود. این تمایزها به او شخصیت ویژه و منحصر به فردی می‌بخشند.

که گرگ اندر آمد میان رمه سگ و مرد را آزمودش همه

(همان: ۱۱۴)

در این بیت، تمایزگذاری از طریق رفتار و ویژگی‌های کارگزاران اجتماعی (سگ و مرد) در مواجهه با خطر مشترک (گرگ) صورت می‌گیرد. این تمایز به نوعی نشان می‌دهد که در شرایط بحرانی، تفاوت‌های اصلی میان افراد و گروه‌ها آشکار می‌شود. در اینجا، سگ و مرد در برابر تهدید مشترک آزمایش می‌شوند و نحوه واکنش آن‌ها نشان‌دهنده تفاوت‌های بنیادی در ماهیت آن‌ها است.

به آوردگه بر تو را جای نیست تو را خود به یک مشت من پای نیست

(همان: ۱۳۲)

در این بیت، واژه‌های من و تو تمایز بین دو فرد را نشان می‌دهند، جایی که من به فردی با قدرت یا جایگاه بالاتر اشاره دارد و تو به فردی ضعیف‌تر یا بی‌جایگاه‌تر در موقعیت خاص.

۳-۲-۳- نام‌دهی و طبقه‌بندی کردن

نام‌دهی و طبقه‌بندی کارگزاران اجتماعی به بازنمایی آن‌ها بر اساس هویت منحصر به فرد یا ویژگی‌های مشترکشان اشاره دارد. این فرآیند می‌تواند با استفاده از اسامی خاص یا عناوین مختلف، مانند مقام‌دهی یا نسبت‌دهی صورت گیرد. «نام‌دهی و مقوله‌بندی از دیگر شگردهای معرفتی شخصیت یا کارگزار در روایت است. با توجه به آرا و پیوندجویی‌های ون‌لیوون، می‌توان گفت که این رویکرد به سه شیوه عنوان‌دهی، فراگیرتر از فرآیند بازنمایی شخصیت را نشان می‌دهد» (ون‌لیوون، ۱۶۶۹: ۵۳).

۲-۲-۳-۳-۱-نام بری

در فرآیند نام‌دهی، کنشگران اجتماعی بر اساس نام و هویت منحصر به فردشان نمایش داده می‌شوند. «در این فرآیند، معمولاً از اسامی خاص برای شناسایی آن‌ها استفاده می‌شود» (یارمحمدی، ۱۳۸۵: ۱۷۳).

دگر باره سهراب، گرز گران ز زین برکشید و بیفشارد ران

(همان: ۱۳۶)

در این بیت، نام بری به سهراب با اشاره به ویژگی‌های جنگی و شجاعانه‌اش صورت گرفته است.

به هومان چنین گفت کامروز هور برآمد جهان کرد پر جنگ و شور

(همان: ۱۳۲)

در این بیت، نام بری هومان به تعیین هویت و جایگاه او در داستان کمک کرده است.

۲-۲-۳-۳-۲-لقب دهی

زگردان کسی مایه او نداشت جز از پیلتن پایه او نداشت

(همان: ۱۴۱)

در این بیت، «پیلتن» به عنوان لقب رستم، پهلوان نام‌آور شاهنامه، به کار رفته است. این لقب، نشان‌دهنده توانایی‌ها و شجاعت‌های فوق‌العاده رستم است که او را از دیگران متمایز می‌سازد.

من امشب به پیش جهان‌آفرین بمالم فراوان دو رخ بر زمین

(همان: ۱۴۳)

در این بیت، «جهان‌آفرین» به عنوان لقب خداوند استفاده شده است.

تهمتن بپوشید ببر بیان نشست از بر زنده پیل ژیان

(همان: ۱۴۷)

در این بیت، تهمتن (لقب رستم) به عنوان یک قهرمان با پوشش ببر و در حال نشست بر روی رخس به تصویر کشیده شده است.

اگر کارگزاران بر اساس هویت جمعی خود تصویرسازی شوند، این فرایند «مقوله‌بندی» نامیده می‌شود. مقوله‌بندی شامل سه زیرمجموعه است: کارکرد نمایی، هویت‌نمایی و ارزش‌گذاری.

الف-کارکرد نمایی (Functionalization)

در کارکرد نمایی، کارگزاران اجتماعی بر اساس شغل و وظیفه‌ای که دارند، بازنمایی می‌شوند؛ به عبارت دیگر، در این شیوه، هویت فردی آنها نه بر اساس ویژگی‌های شخصی یا اجتماعی، بلکه بر اساس نقش و عملکرد آنها در جامعه مشخص می‌شود. «در مقوله‌بندی، راوی شخصیت‌ها را بر اساس شغل، وظایف، یا مفاهیم ارزشی مانند دوگانگی‌های تقابلی (نیک و بد، خیر و شر، زشت و زیبا) معرفی می‌کند. این مقوله‌بندی شامل رهیافت‌هایی همچون کارکردنمایی (بازنمایی بر اساس وظایف و نقش‌ها)، هویت‌دهی (تعیین ویژگی‌های منحصربه‌فرد)، طبقه‌بندی (گروه‌بندی افراد بر اساس اشتراکات) و ارزش‌گذاری (ارزیابی شخصیت‌ها بر اساس ارزش‌های مثبت یا منفی) است» (ون‌لیوون، ۱۶۶۹: ۵۳).

چو آگاه شد دختر گزدهم که سالار آن انجمن گشت گم
زنی بود برسان گردی سوار همیشه به جنگ اندرون نامدار
(همان: ۸۱)

در این بیت، کارکرد نمایی در بازنمایی دختر گزدهم، کاملاً آشکار است. او بر اساس شجاعت، مهارت در سواری و نقش رهبری در جنگ، توصیف شده و هویت او در چارچوب وظایف و عملکردش در میدان نبرد، تعریف می‌شود. این نوع بازنمایی، به‌ویژه در ادبیات حماسی، برای برجسته کردن نقش‌های اجتماعی و نظامی شخصیت‌ها بسیار رایج است.

که گردان کدام اند و جنگاوران دلیران و کارآزموده سران؟
(همان: ۸۱)

بیت از مفهوم کارکرد نمایی بهره می‌برد، زیرا هویت گردان، جنگاوران، دلیران و کارآزموده سران به‌طور مستقیم با نقش و عملکرد آنها در جنگ و رهبری مرتبط است. این نوع

بازنمایی در ادبیات حماسی برای تقویت ارزش‌های جمعی و نظامی و تأکید بر نقش افراد در چارچوب عملکردشان استفاده می‌شود.

ب- هویت‌نمایی

طبق طبقه‌بندی ون لیون، یکی از روش‌های بازنمایی شخصیت‌ها طبقه‌بندی است. «در این رویکرد، شخصیت‌ها بر اساس عواملی مانند سن، جنسیت، طبقه اجتماعی، قومیت، موقعیت جغرافیایی، مذهب و سایر ویژگی‌ها دسته‌بندی می‌شوند. این دسته‌بندی به شناسایی اشتراکات و تفاوت‌های اجتماعی کمک می‌کند» (ون لیون، ۱۶۶۹: ۵۳).

سوی مرز توران چو بنهاد روی چو شیر دژ آگاه نخجیر جوی
(همان: ۵۹)

در شاهنامه دو طبقه اصلی ایرانیان و تورانیان جدا شده است. این طبقه‌بندی با تأکید بر تفاوت‌های جغرافیایی، فرهنگی و هویتی، تقابل میان این دو گروه را نشان می‌دهد. سواران ترکان تنی هفت و هشت بر آن دشت نخجیر گه برگذشت
(همان: ۵۹)

طبقه‌بندی از نظر قومی دیده می‌شود. در اینجا، سواران ترکان به عنوان گروهی از ترکان معرفی شده‌اند که نمایانگر یکی از دسته‌های قومی در شاهنامه است. این نوع بازنمایی در طبقه‌بندی شخصیت‌ها، بر اساس قومیت انجام شده و تفاوت این گروه با دیگران را نشان می‌دهد.

چو نزدیک شهر سمنگان رسید خبر زو به شاه و بزرگان رسید
(همان: ۶۲)

طبقه‌بندی در اینجا به موقعیت اجتماعی اشاره دارد. واژه‌های شاه و بزرگان نمایانگر گروه‌هایی از جامعه هستند که بر اساس جایگاه اجتماعی خود دسته‌بندی شده‌اند. شاه به عنوان بالاترین مقام و بزرگان به عنوان افراد برجسته و نخبه جامعه، از دیگر گروه‌ها متمایز شده‌اند.

چو یک ماه شد، همچو یک سال بود برش چون بر رستم زال بود
(همان: ۶۲)

در بیت «چو یک ماه شد همچو یک سال بود/ برش چون بر رستم زال بود»، عبارت رستم زال به عنوان یک نام ترکیبی به رستم، پهلوان مشهور شاهنامه، اشاره دارد که زال، پدر او،

به عنوان بخشی از هویت و نسب او مطرح شده است. این نوع نام گذاری، علاوه بر معرفی شخصیت، جایگاه او را در طبقه بندی خانوادگی و نسبی برجسته می کند و تأکید بر پیوندهای خانوادگی در روایت دارد.

ج- ارزش گذاری

ارزش گذاری روشی است که در آن کارگزاران اجتماعی با استفاده از صفات و اصطلاحات ارزشی بازنمایی می شوند. این بازنمایی می تواند بر اساس ویژگی های مثبت (مانند خوب، زیبا، وفادار) یا ویژگی های منفی (مانند بد، زشت، خائن) صورت گیرد. به طور معمول، ارزش گذاری منفی در روایت ها بیشتر به کار می رود تا تضاد و تنش، بین شخصیت ها یا گروه ها برجسته شود. «نسبت دادن مفاهیم اخلاقی به شخصیت ها، نوعی ارزیابی اخلاقی در سطح فردی و جمعی را نشان می دهد. ارزش گذاری، در پیوند با رویکرد مقوله بندی در آرای ون لیوون به دو نوع ارزش گذاری مثبت و ارزش گذاری منفی دسته بندی می شود» (ون لیوون، ۱۶۶۹: ۵۴).

برفتند بیدار دو پهلوان به نزدیک سهراب روشن روان

(همان: ۷۵)

در این بیت، با استفاده از واژه های «بیدار» و «روشن روان»، شخصیت ها به نوعی ارزش گذاری مثبت شده اند. این اصطلاحات، نشان دهنده آگاهی، هوشیاری و ویژگی های مثبت ذهنی و روحی آنها هستند.

یکی خواهرش بود گردو سوار بداندیش و گردنکش و نامدار

(همان: ۶۵)

در این بیت، شخصیت خواهر علاوه بر ویژگی های منفی مانند «بداندیش» و «گردنکش»، به طور هم زمان به عنوان فردی شناخته شده و دارای شهرت نیز معرفی می شود. این ترکیب، نشان دهنده پیچیدگی شخصیت او است که هم جنبه های منفی و هم جنبه های مثبت را در بر دارد.

کسی کو بود پهلوان جهان میان سپه در نماند نهان

(همان: ۱۲۰)

در این بیت، واژه پهلوان به‌طور مثبت به‌کار رفته است. این واژه با بار معنایی مثبت همراه است، به‌ویژه زمانی که به‌عنوان ویژگی‌ای برای یک فرد در زمینه‌های اجتماعی یا نبرد استفاده می‌شود.

۲-۳-۳-۴- مشخص‌نمایی چندعاملی

مشخص‌نمایی چندعاملی به روشی اشاره دارد که در آن هویت یا ویژگی‌های یک فرد، شیء، یا مفهوم از طریق چندین عامل و جنبه مختلف توصیف می‌شود. این روش، معمولاً برای توصیفات پیچیده یا چندبعدی استفاده می‌شود که در آن‌ها تأکید بر جنبه‌های گوناگون یک موضوع، شخصیت، یا پدیده است.

عناصر اصلی آن شامل ویژگی‌های ظاهری، رفتاری، اجتماعی، درونی و عملکردی است. برای مثال، شخصی می‌تواند به‌عنوان شجاع، دانا، مهربان، رهبر و پرتلاش توصیف شود. در این توصیف، هر عامل بخشی از هویت یا تأثیر آن، فرد را روشن می‌سازد. این نوع بازنمایی در متون حماسی، ادبی، یا تحلیل‌های اجتماعی بسیار رایج است.

پس پرده اندر یکی ماهروی چو خورشیدتابان پر از رنگ و بوی

(همان: ۶۵)

شخصیت ماهروی از طریق عوامل ظاهری، جایگاه اجتماعی و قدرت تأثیرگذاری بازنمایی شده است. این رویکرد، باعث می‌شود خواننده تصویری کامل، ملموس و چندبعدی از شخصیت در ذهن خود بسازد. این نوع توصیف در ادبیات حماسی و غنایی رایج است تا به شخصیت‌ها عمق و برجستگی بیشتری ببخشد.

یکی دخت شاه سمنگان منم پزشک هزبر و پلنگان منم

(همان: ۶۵)

در اینجا واژگان هزبر (شیر) و پلنگ به‌عنوان کارگزاران اجتماعی تخیلی ظاهر شده‌اند. این حیوانات نمادین، در واقع نماینده قدرت، شجاعت و خطر در جامعه یا طبیعت هستند، اما حضور آن‌ها در این بیت، معنایی فراتر از واقعیت دارد.

هنوز از دهن بوی شیر آیدش همی رای شمشیر و تیر آیدش

(همان: ۷۵)

این بیت با استفاده از نمادآوری، ویژگی‌های جنگجویانه و شجاعانه شخصیت را از طریق به کاربردن عناصر طبیعی و فرهنگی (شمشیر و تیر) به نمایش می‌گذارد. این عناصر به‌طور مستقیم و غیرمستقیم شخصیت را به‌عنوان فردی برجسته و قدرتمند معرفی می‌کنند که در تمام مراحل زندگی خود، حتی در تصمیماتش، تحت تأثیر روحیه جنگجویانه و دلاورانه قرار دارد.

۲-۲-۴- تعیین ماهیت (Allocation Type)

مشخص کردن مرجع عام یا خاص از موارد مهم دیگری در تصویرسازی کارگزاران اجتماعی می‌باشد؛ «کارگزاران اجتماعی می‌توانند به صورت گروه و یا به صورت افرادی با هویت مشخص و معین بازنمایی شوند» (ون لیون، ۲۰۰۸: ۱۴۵).

«خاص‌نگری به دو دسته کلی تقسیم می‌شود: فردی‌سازی و همگون‌سازی. در فردی‌سازی (Individualization)، کارگزاران اجتماعی به‌عنوان افرادی مستقل تصویرسازی می‌شوند، در حالی که در همگون‌سازی (Assimilation)، آن‌ها به‌عنوان گروهی با خصوصیات مشابه نمایش داده می‌شوند. همگون‌سازی خود به دو زیرمجموعه تقسیم می‌شود: اگر کارگزاران اجتماعی به‌صورت عدد، رقم و آمار نمایش داده شوند، این فرایند «گروه‌بندی (Aggregation)» نام دارد و در غیر این صورت، به آن «اشتراکی‌سازی» (Collectivization) گفته می‌شود. در تحلیل گفتمان انتقادی، «فردی‌سازی» از اهمیت بالایی برخوردار است» (همان: ۵۱).

۲-۲-۴-۱- فردی‌سازی

در این روش، کارگزاران اجتماعی به‌عنوان افراد مستقل و با هویت‌های خاص نمایش داده می‌شوند.

بدو گفت رستم که گیهان تو راست همه کهترانیم و فرمان تو راست

(همان: ۱۰۴)

در اینجا رستم به‌طور مستقل و با هویتی مشخص به‌عنوان فردی مستقل در موقعیت اجتماعی خود صحبت می‌کند. او به‌فرماندهی و رهبری اشاره می‌کند که مختص به او است و به این ترتیب، فردیت و هویت خاص او در موقعیت اجتماعی برجسته می‌شود.

۲-۲-۴-۲- گروه بندی

کارگزاران اجتماعی به طور عددی یا آماری دسته بندی می شوند و به گروه های مختلف تقسیم می شوند.

سواران ترکان تنی هفت و هشت بر آن دشت نخجیرگه برگذشت

(همان: ۵۹)

در اینجا، سواران ترکان به طور عددی (هفت و هشت) دسته بندی شده و به گروه هایی از افراد اشاره می شود که به طور جمعی و در قالب یک گروه، در دشت نخجیرگه حرکت می کنند. این نوع دسته بندی نمایانگر گروه بندی است.

۲-۲-۴-۳- اشتراکی سازی

زترکان به گرد اندرش صد دلیر جوان و سرافراز چون نره شیر

(همان: ۱۰۴)

در اینجا، گروهی از افراد (ز ترکان) به صورت عددی و آماری دسته بندی شده اند. (صد دلیر). این افراد به طور جمعی و به عنوان یک گروه از دلیران، با ویژگی های مشترک جوانی و شجاعت، معرفی می شوند. این دسته بندی و تقسیم بندی افراد به طور جمعی و گروهی نشان دهنده نوعی گروه بندی است. افراد به عنوان اعضای یک گروه با ویژگی های مشابه و جمعی نشان داده می شوند.

پس پشتش اندر سپاهی گران همه نیزه داران و جوشن وران

(همان: ۱۱۹)

مؤلفه	تعداد	درصد
حذف	کتمان	۸۱ / ۱۱٪
	پس زمینه	۳۲ / ۴٪
تعیین نقش	فعال سازی	۶۹ / ۹ / ۳۷٪
	موضوع سازی	۴۷ / ۶ / ۳۸٪
	ذی نفع سازی	۶ / ۰ / ۸۱٪
	انتزاعی سازی	۳۸ / ۵ / ۱۶٪

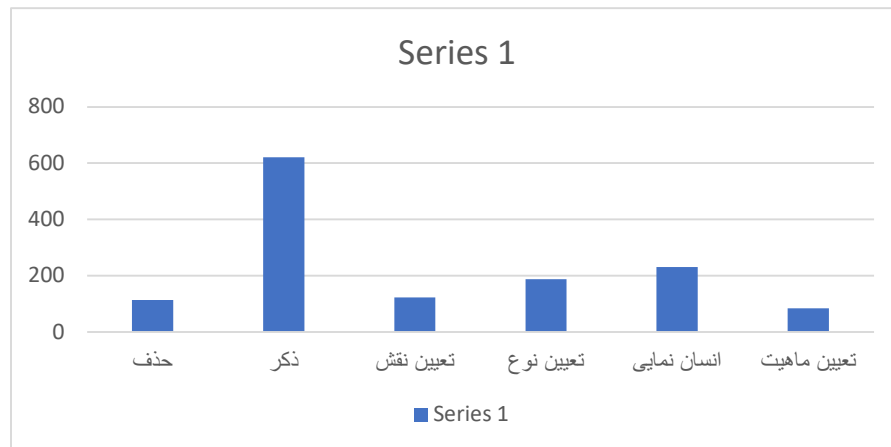
در	ذکر	تعیین نوع اشاره	مکان‌نمایی	۳۳	٪ ۴/۴۸
			سخن‌نمایی	۱۹	٪ ۲/۵۸
			اندام‌نمایی	۴۶	٪ ۶/۲۵
			ابزارنمایی	۵۱	٪ ۶/۹۲
اینجا،	انسان‌نمایی		نامشخص سازی	۳۲	٪ ۴/۳۴
			پیوسته‌نمایی	۱۷	٪ ۲/۳۰
			تمایزگذاری	۹	٪ ۱/۲۲
			نام‌بری	۷۴	٪ ۱۰/۰۵
			لقب‌دهی	۳۶	٪ ۴/۸۹
			کارکردنمایی	۹	٪ ۱/۲۲
			هویت‌نمایی	۲۳	٪ ۳/۱۲
			طبقه‌بندی	۱۹	٪ ۲/۵۸
			ارزش‌گذاری	۱۱	٪ ۱/۴۹
	تعیین ماهیت		فردی‌سازی	۵۴	٪ ۷/۳۳
			گروه‌بندی	۱۱	٪ ۱/۴۹
			اشتراکی‌سازی	۱۹	٪ ۲/۵۸
				۷۳۶	٪ ۱۰۰

گروهی از افراد (نیزه‌داران و جوشن‌وران) به‌عنوان اعضای یک سپاه بزرگ و متحد با ویژگی‌های مشابه به تصویر کشیده می‌شوند. همه آن‌ها به‌عنوان اعضای یک گروه نظامی با ویژگی‌های مشترک (پوشش و اسلحه مشابه) نشان داده می‌شوند که این نشان‌دهنده نوعی اشتراکی‌سازی است.

مؤلفه‌های جامعه‌شناختی-معنایی برای بازنمایی کارگزاران اجتماعی به دو دسته تقسیم می‌شوند: برخی از آن‌ها صریح و روشن (explicit) و برخی دیگر پوشیده (implicit) هستند. مؤلفه‌هایی مانند حذف (کتمان و پس‌زمینه‌سازی) جزو مؤلفه‌های پوشیده محسوب

می‌شوند. دیگر مؤلفه‌های پوشیده شامل مواردی همچون منفعل‌سازی، غیرانسان‌نمایی و زیرمجموعه‌های آن، نامشخص‌سازی، مشخص‌سازی چندعاملی و زیرمجموعه‌های آن، عام‌نگری و مقوله‌بندی هستند. در مقابل، مؤلفه‌های صریح و روشن عبارتند از فعال‌سازی، نامبری، فردی‌سازی، پیوسته‌نمایی، اشتراکی‌سازی، گروه‌بندی و تمایزگذاری.

جدول مؤلفه‌های جامعه‌شناختی-معنایی

بررسی داده‌ها نشان می‌دهد که مؤلفه حذف با ۱۱۳ مورد (۱۵.۳۵ درصد) در مقایسه با مؤلفه ذکر که ۶۲۱ مورد (۸۴.۶۵ درصد) است، فراوانی کمتری دارد. این تفاوت، حاکی از آن است که گرایش کلی در بازنمایی بر شفافیت و نمایش کارگزاران اجتماعی متمرکز است؛ اما حذف نیز به میزان قابل‌توجهی حضور دارد که می‌تواند بیانگر نادیده‌انگاری یا کتمان در برخی زمینه‌ها باشد. مؤلفه تعیین نقش با ۱۲۲ مورد (۱۹.۴۸ درصد) به کار رفته که بیانگر سطح متوسطی از توجه به مشخص کردن جایگاه کارگزاران در گفتمان است.

مؤلفه تعیین نوع اشاره با ۱۸۷ مورد (۳۰.۱۱ درصد) نشان می‌دهد که تأکید بیشتری بر نحوه معرفی و بازنمایی کارگزاران وجود دارد. انسان‌نمایی با ۲۳۰ مورد (۳۷ درصد) بسامد نسبتاً بالایی دارد که حاکی از گرایش به نمایش کارگزاران به عنوان افراد یا گروه‌های انسانی است. در مقابل، مؤلفه تعیین ماهیت با ۸۴ مورد (۱۳.۵۲ درصد) کمترین فراوانی را دارد که می‌تواند به کم‌توجهی به تعریف دقیق ماهیت یا هویت کارگزاران تعبیر شود. تحلیل کلی نشان می‌دهد که مؤلفه‌های صریح مانند ذکر و انسان‌نمایی در این گفتمان غالب‌اند، در حالی که مؤلفه‌های پوشیده مانند حذف نیز نقش مهمی ایفا می‌کنند. به نظر

می‌رسد که گفتمان غالباً بر بازنمایی شفاف تأکید دارد؛ اما برخی جنبه‌های پنهان‌کاری نیز قابل مشاهده است.

بررسی داده‌ها نشان می‌دهد که مؤلفه حذف با مجموع ۱۱۳ مورد، شامل کتمان با ۸۱ مورد (۱۱ درصد) و پس‌زمینه‌سازی با ۳۲ مورد (۴.۳۴ درصد)، نقش قابل‌توجهی در گفتمان دارد. فعال‌سازی نیز با ۶۹ مورد (۹.۳۷ درصد) نشان‌دهنده تأکید بر برجسته‌سازی برخی کارگزاران اجتماعی است. در بخش تعیین نقش، مجموع ۱۲۴ مورد ثبت شده است. موضوع‌سازی با ۴۷ مورد (۶.۳۸ درصد) بیشترین فراوانی را دارد، در حالی که ذی‌نفع‌سازی با ۶ مورد (۰.۸۱ درصد) کمترین سهم را دارد.

انتزاعی‌سازی و مکان‌نمایی به ترتیب ۳۸ مورد (۵.۱۶ درصد) و ۳۳ مورد (۴.۴۸ درصد) را شامل می‌شوند. در تعیین نوع اشاره، سخن‌نمایی تنها با ۱۹ مورد (۲.۵۸ درصد) سهم کمی از گفتمان دارد. در مقابل، مؤلفه ذکر با ۲۲۹ مورد، سهم بالایی دارد. در این بخش، اندام‌نمایی با ۴۶ مورد (۶.۲۵ درصد)، ابزارنمایی با ۵۱ مورد (۶.۹۲ درصد) و نام‌بری با ۷۴ مورد (۱۰.۰۵ درصد) برجسته‌ترین زیرمؤلفه‌ها هستند. نام‌بری نشان‌دهنده تأکید بر شفافیت در معرفی هویت‌هاست. در بخش انسان‌نمایی، مجموع ۱۵۲ مورد ثبت شده است. فردی‌سازی با ۵۴ مورد (۷.۳۳ درصد) بیشترین سهم را دارد، در حالی که هویت‌نمایی با ۲۳ مورد (۳.۱۲ درصد) و لقب‌دهی با ۳۶ مورد (۴.۸۹ درصد) نیز سهم مهمی دارند. طبقه‌بندی، ارزش‌گذاری و کارکردنمایی به ترتیب ۱۹ مورد (۲.۵۸ درصد)، ۱۱ مورد (۱.۴۹ درصد) و ۹ مورد (۱.۲۲ درصد) را به خود اختصاص داده‌اند.

تعیین ماهیت با مجموع ۳۰ مورد، سهم کمتری دارد. اشتراکی‌سازی با ۱۹ مورد (۲.۵۸ درصد) و گروه‌بندی با ۱۱ مورد (۱.۴۹ درصد) به ترتیب، فراوانی کمتری در بازنمایی دارند. داده‌ها نشان می‌دهند که گفتمان بیشتر بر ذکر و انسان‌نمایی متمرکز است، در حالی که مؤلفه‌های حذف و تعیین ماهیت سهم کمتری دارند. این موضوع به وجود یک رویکرد دوگانه در بازنمایی اشاره دارد که بین شفافیت و پوشیدگی در نوسان است.

۳- نتیجه‌گیری

تحلیل معادلات ارتباطی در داستان رستم و سهراب بر اساس الگوی کنشگران اجتماعی ون لیون، نشان می‌دهد که بازنمایی کنشگران اجتماعی با تأکید قابل‌توجه بر شفافیت و ذکر

مستقیم انجام شده است. با این حال، این شفافیت همواره با حضور عناصری از ابهام و پوشیدگی همراه است که به ایجاد تعادل در روایت کمک می‌کند.

مؤلفه ذکر، با بسامد بسیار بالا (۸۴.۶۵ درصد)، نشان‌دهنده توجه متن به معرفی و نمایش واضح کنشگران است. این ویژگی، باعث می‌شود که مخاطب به راحتی بتواند کنشگران اصلی و نقش آن‌ها را در داستان شناسایی کند. این امر به ویژه در روایت‌هایی همچون رستم و سهراب که بر محور تقابل و درگیری میان شخصیت‌های اصلی بنا شده است، اهمیت دوجندانی پیدا می‌کند. در مقابل، مؤلفه حذف (۱۵.۳۵ درصد) نقش کمتری دارد؛ اما همچنان حضور آن را نمی‌توان نادیده گرفت. حذف به نویسنده امکان می‌دهد که برخی جنبه‌ها یا کارگزاران را کتمان کرده یا در حاشیه قرار دهد که این موضوع به تقویت رمز و راز و ایجاد فضاهای تأویلی در متن کمک می‌کند.

مؤلفه تعیین نقش، با تأکید بر موضوع‌سازی (۶.۳۸ درصد)، نشان‌دهنده تلاش متن برای برجسته‌سازی کنشگران کلیدی و تأثیر آن‌ها در پیشبرد روایت است. هرچند سایر زیرمؤلفه‌ها مانند مکان‌نمایی یا ذی‌نفع‌سازی، سهم کمتری دارند، این تنوع در بازنمایی نشان می‌دهد که داستان در عین حال که بر نقش‌های اصلی تأکید دارد، از معرفی جزئی‌تر برخی عناصر نیز غافل نبوده است.

مؤلفه انسان‌نمایی، با سهم قابل توجه خود (۳۷ درصد)، حاکی از گرایش روایت به نمایش کنشگران به عنوان انسان‌هایی با ویژگی‌های فردی و هویتی مشخص است. این ویژگی، به ویژه در داستان‌هایی با محوریت شخصیت‌های حماسی، نقش مهمی در ایجاد ارتباط عاطفی میان خواننده و کارگزاران ایفا می‌کند. فردی‌سازی و لقب‌دهی به طور خاص با تقویت جنبه‌های شخصیتی و هویتی کنشگران، به تأثیرگذاری احساسی و معنایی روایت می‌افزایند.

نقش مؤلفه‌های پوشیده و تعادل میان وضوح و ابهام: هرچند مؤلفه‌هایی همچون تعیین ماهیت (۱۳.۵۲ درصد) و حذف، سهم کمتری دارند، نقش آن‌ها در ایجاد لایه‌های پیچیده‌تر از روایت انکارناپذیر است. حذف و پس‌زمینه‌سازی، به متن امکان می‌دهند تا برخی اطلاعات را به تعویق اندازد یا پنهان کند که این امر به افزایش تعلیق و عمق داستان کمک می‌کند.

بازنمایی کنشگران اجتماعی در داستان رستم و سهراب به گونه‌ای طراحی شده است که خواننده، همواره درگیر تعاملی میان وضوح و ابهام است. از یک‌سو، شفافیت و ذکر مستقیم باعث می‌شود مخاطب به راحتی بتواند روایت را دنبال کرده و کنشگران اصلی را شناسایی کند. از سوی دیگر، حذف و عدم تعیین دقیق ماهیت یا نقش برخی کارگزاران، فضای تأویلی گسترده‌ای برای تفسیر و تحلیل گفتمان ایجاد می‌کند. این دوگانگی ساختاری، باعث می‌شود، روایت علاوه بر جذابیت داستانی، به بستری برای درک پیچیدگی‌های روابط انسانی و اجتماعی تبدیل شود. در نهایت، این الگو نشان می‌دهد که داستان، فراتر از یک روایت حماسی، به بازنمایی پویای کارگزاران اجتماعی و کنش‌های آن‌ها می‌پردازد و خواننده را به تفکر عمیق‌تر درباره معانی پنهان متن دعوت می‌کند.

منابع

کتاب‌ها

- ۱- فردوسی، ابوالقاسم، (۱۳۶۷)، *غمنامه رستم و سهراب*، به کوشش دکتر جعفر شعار و دکتر حسن انوری، چاپ دوم، تهران: علمی.
- ۲- فرکلاف، نورمن، (۱۳۷۹)، *تحلیل انتقادی گفتمان*، ترجمه گروه مترجمان، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه.
- ۳- ون لیوون، ت، (۲۰۰۸)، *گفتمان و رویه: ابزارهای جدید برای تحلیل گفتمان انتقادی*، نیویورک: دانشگاه آکسفورد.
- ۴- _____، (۱۹۹۶). *بازنمایی کنشگران اجتماعی*؛ در کالداس کولت هارد، سی.ر؛ و کولت هارد، م. (ویراستاران). «متن و شیوه‌ها: خواندن در تحلیل گفتمان انتقادی». لندن: راتلج.
- ۵- یارمحمدی، لطف‌الله، (۱۳۸۵) *ارتباطات از منظر گفتمان‌شناسی انتقادی*، تهران: هرمس.
- ۶- _____، (۱۳۹۰) *درآمدی به گفتمان‌شناسی*، تهران: هرمس.

مقالات

- ۱- اسدی، مسعود و همکاران، (۱۳۹۴)، «مؤلفه‌های زبان‌شناختی و جامعه‌شناختی معنایی و بازنمایی کنشگران اجتماعی در متون مطبوعاتی»، *جستارهای زبانی*، شماره ۲: ۲۴-۱.

- ۲-ولادی قادیکلایی، خدیجه و دیگران، (۱۴۰۳)، «بررسی چگونگی حضور و شخصیت-پردازی زنان در تراژدی‌های شاهنامه فردوسی و تراژدی‌های اوریپید، محورهای موضوعی»، جستارنامه ادبیات تطبیقی، شماره ۲۸: ۳۱-۶۱.
- ۳- آری براری، حمید، (۱۴۰۳)، «روانشناسی شخصیت رستم و سهراب با توجه به نظریه کهن‌الگوی پیرسون مار»، ششمین همایش ملی پژوهش‌های حرفه‌ای در روانشناسی و مشاوره با رویکرد از نگاه معلم، میناب.
- ۴- آقاگلزاده، فردوس، (۱۳۸۶)، «تحلیل گفتمان انتقادی و ادبیات»، ادب پژوهی: ۱۷-۲۷.
- ۵- برامکی، اعظم، فلاح، غلامعلی، (۱۳۹۳)، «بازسازی معناهای عاطفی در فرآیند ارزشی گفتمان در داستان نبرد رستم و سهراب، رویکرد نشانه - معناشناختی»، جستارهای زبانی، شماره ۲۰: ۴۵-۶۶.
- ۶- پنیوک، الستر، (۱۳۷۸)، «گفتمان‌های قیاس ناپذیر»، ترجمه سیدعلی اصغر سلطانی، علوم سیاسی، شماره ۴: ۱۵۷-۱۱۸.
- ۷- جمالی قطلو، سمیرا و دیگران، (۱۴۰۱)، «تطبیق و تحلیل داستان رستم و سهراب و شاهزاده اودیپ در رمان «زنی با موهای قرمز» اثر اورهان پاموک»، جستارنامه ادبیات تطبیقی، شماره ۲۳: ۳۰-۵۴.
- ۸- حق‌پرست، لیلا، (۱۳۹۱)، «تصویرسازی کارگزاران در داستان بهمن در شاهنامه و بهمن نامه بر اساس مؤلفه‌های جامعه‌شناختی معنایی در تحلیل گفتمان»، پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی، شماره ۲: ۴۵-۶۵.
- ۹- قربانی‌پور، زهرا، (۱۳۹۲)، «نقد و بررسی روانکاوانه شخصیت رستم و سهراب بر اساس داستان رستم و سهراب»، مطالعات نقد ادبی، شماره ۳۲: ۱۵۹-۱۴۱.
- ۱۰- سنگچولی، سمانه، (۱۴۰۰)، «تجزیه و تحلیل داستان رستم و سهراب از دیدگاه روایت‌شناسی و نظریه گرمس»، شاهنامه و زبان فارسی، مشهد.
- ۱۱- شریف، مریم و یارمحمدی، لطف‌الله، (۱۳۹۲)، «بررسی رباعیات خیام از منظر گفتمان‌شناسی انتقادی با بهره‌گیری از مؤلفه‌های جامعه‌شناختی معنایی گفتمان مدار»، شعر پژوهی، شماره ۲: ۶۷-۸۲.
- ۱۲- صاحبی، سیامک و همکاران، (۱۳۸۹)، «بررسی و نقد روایی گلستان بر اساس نظریه تحلیل انتقادی گفتمان»، پژوهش زبان و ادبیات فارسی، شماره ۱۶: ۱۳۳-۱۰۹.

- ۱۳- علامی، ذوالفقار؛ رحیمی، سیما، (۱۳۹۴)، «فرآیند فردیت در داستان رستم و سهراب بر پایه شخصیت سهراب»، زبان و ادبیات فارسی، شماره ۷۸: ۱۴۴-۱۱۵.
- ۱۴- _____، (۱۳۹۴)، «تحلیل روایی داستان سیاوش بر اساس الگوی کنشگران اجتماعی ون لیوون»، زبان و ادبیات فارسی، شماره ۸۳: ۲۰۸-۱۸۷.
- ۱۵- فلاح، غلامعلی، افشاری، نرجس، (۱۳۹۵)، «تحلیل داستان رستم و سهراب بر اساس نظریه روایت‌شناسی کلود برمون»، پژوهش‌نامه نقد ادبی و بلاغت، شماره ۱: ۷۱-۵۱.
- ۱۶- کاظم‌پور، مهدی و احمدی، زهرا، (۱۴۰۱)، «نقد اسطوره‌های داستان رستم و سهراب بر اساس نظریات نورترپ فرای»، فصل‌نامه متن پژوهی ادبی، شماره ۹۳: ۳۰۵-۲۸۵.
- ۱۷- کمالی، محمود، (۱۳۸۸)، «بررسی تطبیقی داستان رستم و سهراب با برخی موارد مشابه در اساطیر جهان»، پژوهش زبان‌های خارجی، شماره ۵۵: ۱۲۹-۱۱۶.
- ۱۸- محمدی، علی و بهرامی پور، نوشین، (۱۳۹۰)، «تحلیل داستان رستم و سهراب بر اساس نظریه‌های روایت‌شناسی»، ادب پژوهی، بهار، شماره ۱۵: ۱۶۸-۱۴۱.
- ۱۹- موسوی، سید کاظم و دیگران، (۱۳۹۲)، «بررسی عنصر کشمکش در داستان رستم و سهراب» نثر پژوهی ادب فارسی، شماره ۳۴: ۳۵۲-۳۳۱.